

94(497.5Šibenik)''15/16''

343.431(=163.42)''15/16''

929.52Zavorović

Primljeno: 12. 12. 2022.

Prihvaćeno: 3. 3. 2023.

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22586/pp.v42i64.23541>

*Iva Kurelac**

Šibenski kršćanski robovi u Napulju i otkup šibenskoga plemića Ivana Krstitelja Zavorovića iz turskoga zarobljeništva: prilog poznavanju porobljavanja na Jadranu i u Ugarskoj u 16. i 17. stoljeću

Polazeći od vrlo slabe istraženosti porobljavanja i ropstva u Šibeniku i na području šibenskoga distrikta u renesansi i ranome novom vijeku u periodu intenzivnih osmanskih osvajanja, u radu se analiziraju i objavljuju dva povijesna izvora iz prve polovine 16. i s početka 17. stoljeća koji iz prve ruke svjedoče o sudbini ljudi odvedenih u roblje s pograničnih područja prema Osmanskom Carstvu (iz šibenske Zagore i Ugarske). U prvome dokumentu riječ je o skupini kršćanskih robova s područja Šibenika i šibenskoga distrikta pod osmanskom upravom, prisilno odvedenih u Napulj, vjerojatno u prvoj polovini 16. stoljeća, gdje se smatraju Turcima, a drugi izvor donosi svjedočenje Šibenskoga kaptola o otkupu šibenskoga plemića Ivana Krstitelja Zavorovića, sina šibenskoga humanista i povjesničara Dinka Zavorovića (oko 1540. – 1608.), iz turskoga zarobljeništva 1606., kamo je dospio 1605. kao pripadnik ugarskih vojnih snaga koje su tada pokušavale obraniti Ostrogon od osmanskih napada. Oba se izvora najprije stavljaju u kontekst povijesnih okolnosti u kojima su nastali, a potom se razmatraju u odnosu na dosadašnja saznanja o ropstvu na Jadranu i u Ugarskoj u renesansi i ranome novom vijeku, nastojeći naposljetku utvrditi u kojoj se mjeri sudbina kršćanskih robova i zarobljenika sa šibenskoga područja uklapa u tadašnje uzuse postupanja s robovima i zarobljenicima.

Ključne riječi: Šibenik, Napulj, Ostrogon, Osmanlije, Mlečani, robovi, zarobljenici, kršćani, Ivan Krstitelj Zavorović, Dinko Zavorović, Morlaci, Petnaestogodišnji rat

* Iva Kurelac, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, Opatička 18, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: ikurelac@hazu.hr

Uvod

Povijest ropstva na Sredozemlju, pa tako i na Jadranu, zbog svoje je vrlo široke pravne, društvene i ekonomske problematike nedvojbeno iznimno kompleksna istraživačka tema koju je neophodno sagledati s više različitih aspekata.¹ Problem ropstva stoga otvara mnoge mogućnosti za istraživanje, o čemu dakako svjedoče i brojne historiografske studije o ropstvu objavljene u Hrvatskoj i inozemstvu.²

¹ Neven Budak, *Na dnu društvene ljestvice. Robovi i služinčad na istočnoj jadranskoj obali* (Zagreb: Leykam international, 2021), 15, 79-94, 115, 333-334, 346, 360; Zdenko Dundović, „Riscatto degli Schiavi – uloga nadbiskupa Vicka Zmajevića u otkupu kršćanskoga roblja nakon Drugoga morejskog rata (1714.-1718.)”, *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 54: 137-138; „robovlasništvo”, u: *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 9 (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007), 384-385.

² O ropstvu na istočnoj obali Jadrana i za pregled važnije literature o ropstvu vidi: Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 15-59 i *passim*. O robovima u hrvatskom ranosrednjovjekovnom društvu vidi: Damir Karbić, „Društvo”, u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, sv. I, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 123-128. Od opsežne literature o ropstvu ovdje izdvajamo studije koje smo konzultirali za potrebe ovoga istraživanja: Gregor Čremošnik, „Izvori za istoriju roblja i servicijalnih odnosa u našim zemljama srednjega vijeka”, *Istorisko-pravni zbornik* I (1949), br. 1: 148-159; Neven Budak, „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj”, *Historijski zbornik* XXXVII (1984), br. 1: 105-138; Neven Budak, „Slavery in Renaissance Croatia: Reality and fiction”, u: *Mediterranean slavery revisited (500-1800)*, ur. Stefan Hanss i Juliane Schiel (Zürich: Chronos Verlag, 2014), 75-96; Tea Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu u 17. stoljeću”, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 1 (2013): 109-120; Dundović, „Riscatto degli Schiavi”, 137-181; Zdenko Dundović, „Pokršteni Turci u Zadru u 17. stoljeću prema maticama krštenih katedralne župe sv. Stošije”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 59 (2017): 191-221; Tomislav Zdenko Tenšek, „Krstjani i trgovina robljem na Sredozemlju između 13. i 15. stoljeća”, u: *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, ur. Franjo Šanjek (Sarajevo; Zagreb: Institut za istoriju u Sarajevu; Hrvatski institut za povijest, 2005), 309-334; Paola Pinelli, „Od Dubrovnika do Firenze: Bilješke o novačenju posluge u 15. stoljeću”, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 46 (2008): 65-80; Krsto Stošić, „Turski robovi iz XVII. vijeka u Šibeniku”, *Bogoslovska smotra* XXIV (1936), br. 1: 87-101; Krešimir Kužić, „Odvođenje robova iz šibenske okolice početkom 16. stoljeća”, *Juraj: godišnjak Društva za očuvanje šibenske baštine Juraj Dalmatinac* 9 (2011): 22-27; Klemen Pust, „Le genti della citta, delle isole e del contado, le quale al tutto volevano partirsi: Migrations from the Venetian to the Ottoman territory and conversions of Venetian subjects to Islam in the Eastern Adriatic in the Sixteenth century”, *Povijesni prilozi* 30 (2011), br. 40: 121-159; Klemen Pust, „Za otkup ubogih sužnjeva, naših podanikov: Reševanje Benečanov iz osmanskoga in Osmanov iz beneškoga suženjstva na območju rzhodnega Jadrana v 16. stoletju”, *Zgodovinski časopis* 64 (2010), br. 3-4: 326-358; Salvatore Bono, „Schiavi in Italia: Maghrebini, Neri, Slavi, Ebrei e altri (secc. XVI-XIX)”, *Mediterranea. Ricerche storiche* VII (2010), br. 19: 235-252; Salvatore Bono, „Schiavi europei e musulmani (sec. XVI-XIX)”, *Oriente moderno. Nuova serie* 91 (2011), br. 2: v-xx; Giovanni Zalin, „Traffici e schiavi nel Mediterraneo tra Cinque e Seicento”, *Archivio Storico Italiano* 141 (1983), br. 3 (517): 463-476; Ciro Manca, „Problemi aperti sul commercio e sul riscatto degli schiavi cristiani nel Mediterraneo dopo Lepanto”, *Africa. Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente* 29 (1974), br. 4: 549-572; Francesco Panero, „Schiavitù, servitù, servaggio e libera dipendenza: Prime considerazioni per una storia dei rapporti di subordinazione nell'Italia medievale”, *Quaderni storici. Nuova serie* 24 (1989), br. 71 (2): 373-403; Francesco Panero, „La servitù tra Francia e Italia nei secoli IX-XIV: Un problema di storia comparata”, *Studi Storici* 32 (1991), br. 4: 799-836; Michele Bosco, „Schiavitù e conversioni religiose nel Mediterraneo moderno: Un bilancio storiografico”, *Daedalus* online 5 (2014): 9-36;

Unatoč tome, ropstvo na Sredozemlju nije jednako sustavno istraženo na svim njegovim geografskim područjima, ni u svim povijesnim razdobljima, a za pojedina je područja i povijesne periode čak zamjetan i znatan nedostatak znanstvenih spoznaja,³ što je primjerice slučaj i s ropstvom na šibenskom području.

O odvođenju ljudi u roblje, trgovini robovima i poslugom u Šibeniku i šibenskom distriktu svjedoči gradski statut, ali i brojni drugi povijesni izvori, koji potvrđuju da se ta aktivnost ondje, kao i na ostatku istočne obale Jadrana, većim ili manjim intenzitetom kontinuirano odvijala još od srednjega vijeka, pa čak i u prvoj polovini 18. stoljeća.⁴ Unatoč takvoj dugotrajnoj povijesti porobljavanja i trgovanja robljem, istraživanja koja se bave ropstvom u Šibeniku i njegovoj okolici toliko su malobrojna da o nekom sustavnom proučavanju spomenute problematike na tom području i ne može biti govora. O razini nedostatnosti istraživanja ropstva u Šibeniku i šibenskom distriktu možda najbolje svjedoči činjenica da je o tome u novije vrijeme objavljena tek jedna znanstvena studija. Riječ je o radu Krešimira Kužića koji, oslanjajući se najvećim dijelom na *Dnevnik* Marina Sanuda, prenosi epizodu o odvođenju skupine robova iz okolice Šibenika početkom 16. stoljeća.⁵ Prije njega nitko od znanstvenika nije se detaljnije bavio ropstvom na šibenskom području gotovo čitavo stoljeće, pa je studija Krste Stošića o turskim i kršćanskim robovima u 17. i 18. stoljeću u Šibeniku, pisana na temelju opsežnoga gradiva šibenskih matičnih knjiga, osobito matica krštenih, jedino historiografsko

Raffaella Sarti, „Bolognesi schiavi dei ‘Turchi’ e schiavi ‘Turchi’ a Bologna tra Cinque e Settecento: Alterità etnico-religiosa e riduzione in schiavitù”, *Quaderni storici. Nuova serie* 36 (2001), br. 107 (2): 437-473; Fabrizio Filioli Uranio, Gaetano Sabatini, „Identità, valore, prezzo: Nuove proposte di analisi e comparazione sul mercato degli schiavi a Napoli in età moderna”, *Mediterranea. Ricerche storiche* XIV (2017), br. 41: 677-694; Gennaro Varriale, „Redimere anime: La Santa Casa della Redenzione dei cattivi a Napoli, 1548-1599”, *I Tatti studies in the Italian Renaissance* 18 (2015), br. 1: 233-259; Gennaro Varriale, „Tra il Mediterraneo e il fonte battesimale: Musulmani a Napoli nel XVI secolo”, *Revista de historia moderna* 31 (2013): 91-108; Maria Pia Pedani, „Venetian slaves in the Ottoman Empire in the early modern period”, u: *Mediterranean slavery revisited (500-1800)*, ur. Stefan Hanss i Juliane Schiel (Zürich: Chronos Verlag, 2014), 309-323; E. Nathalie Rothman, „Runaway slaves in early modern Venice”, *Quaderni storici. Nuova serie* 47 (2012), br. 140 (2): 425-441; Géza Pálffy, „Ransom slavery along the Ottoman-Hungarian frontier in the sixteenth and seventeenth centuries”, u: *The Ottoman Empire and its heritage. Politics, society and economy*, sv. 37, ur. Suraiya Faroqhi i Halil Inalcik, *Ransom slavery along the Ottoman borders. (Early fifteenth-early eighteenth centuries)*, ur. Géza Dávid i Pál Fodor (Leiden; Boston: Brill, 2007), 35-83; Zsuzsanna J. Újváry, „A Muslim captive’s vicissitudes in Ottoman Hungary (mid-Seventeenth century)”, u: *The Ottoman Empire and its heritage. Politics, society and economy*, sv. 37, ur. Suraiya Faroqhi i Halil Inalcik, *Ransom slavery along the Ottoman borders. (Early fifteenth-early eighteenth centuries)*, ur. Géza Dávid i Pál Fodor (Leiden; Boston: Brill, 2007), 141-167; Yvonne J. Seng, „Fugitives and factotums: Slaves in early sixteenth-century Istanbul”, *Journal of the economic and social history of the Orient* 39 (1996), br. 2: 136-169.

³ Budak, primjerice, upozorava na nedostatak sistematskih istraživanja ropstva u Dalmaciji u 15. i 16. stoljeću. Budak, „Slavery in Renaissance Croatia”, 78.

⁴ *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*, prir. i prev. Zlatko Herkov (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982) (dalje: ŠS), R 104, R 167, R 217, 253, 276, 300; Stošić, „Turski robovi”, 101.

⁵ Usp. Kužić, „Odvođenje robova iz šibenske okolice”, *passim*.

istraživanje o robovima u Šibeniku provedeno u 20. stoljeću i, unatoč zastarjelom pristupu izvorima, zbog obima obrađenih povijesnih vrela, ali i podataka koje donosi, smatramo ju vrijednom pažnje.⁶ Opsežne praznine u spoznajama o toj temi ne može nadomjestiti ni ova studija niti joj je to, s obzirom na količinu povijesnih izvora koje smo za ovu priliku proučili, cilj, no ovim radom o šibenskim robovima u 16. i 17. stoljeću namjeravamo barem načeti nedovoljno istražen problem porobljavanja pripadnika različitih društvenih skupina na šibenskom području u vrijeme osmanskih osvajanja, kad ropstvo na istočnoj obali Jadrana zbog niza čimbenika poprima posve novo značenje.⁷

Naime, pojavom Osmanlija na pragu kršćanske Europe opterećeni su i izmijenjeni brojni obrasci političkoga, društvenoga, gospodarskoga i kulturnoga razvitka pograničnih područja prema Osmanskom Carstvu, neposredno izloženih pustošenjima osmanske vojske, na kojima se jačanjem osmanske invazije očekivano intenzivirala i aktivnost porobljavanja stanovništva. Nakon prve žešće provala osmanskih snaga u šibensko polje 1468. u novim je okolnostima rata, pljačke i pustošenja porobljavanju sve više bivalo izloženo i stanovništvo Šibenika i šibenskoga distrikta.⁸ Ta aktivnost, međutim, nije bila jednosmjerna. Osmanlije su u roblje odvodili domicilno katoličko stanovništvo, ali i osmanske podanike kršćane (katolike i pravoslavce), koje su potom radi lakše prodaje najčešće prisilno islamizirali, no usporedo s time odvijala se i trgovina muslimanima, koje su pak zarobljavali i na silu pokrštavali kršćani. Zasebnu skupinu činili su uz to ratni zarobljenici kršćani, uhvaćeni tijekom međusobnih sukoba habsburških, mletačkih i osmanskih snaga, svrha čijega je zarobljavanja od Osmanlija u pravilu bila razmjena i naplata otkupnine.⁹

U ovome radu analizirat ćemo i objaviti dva neobjavljena povijesna izvora iz prve polovine 16. i s početka 17. stoljeća koji iz prve ruke svjedoče o sudbini ljudi odvedenih u roblje s pograničnih područja prema Osmanskom Carstvu – iz šibenske Zagore i Ugarske. U prvome dokumentu riječ je o skupini kršćanskih robova s područja Šibenika i šibenskoga distrikta pod osmanskom upravom prisilno odvedenih u Napulj u prvoj polovini 16. stoljeća, a drugi izvor donosi svjedočenje Šibenskoga kaptola o otkupu šibenskoga plemića Ivana Krstitelja Zavorovića iz turskoga zarobljeništva 1606., kamo je dospio 1605. kao pripadnik ugarskih vojnih snaga koje su tada pokušavale obraniti Ostrogon od osmanskih napada. Oba

⁶ Usp. Stošić, „Turski robovi”, *passim*.

⁷ Pust, „Za odkup ubogih sužnjeva”, 328.

⁸ Nenad Moačanin, „Hrvatska i Osmansko Carstvo”, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. II: *Srednji vijek i renesansa (XIII-XVI. stoljeće)*, ur. Eduard Hercigonja (Zagreb: Školska knjiga, 2000), 65; Juraj Šižgorić Šibenčanin, *Elegije i pjesme*, prev. Nikola Šop, prir. Veljko Gortan (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1966), 37-39; Grga Novak, „Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412-1797. godine”, u: *Šibenik. Spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavo Grubišić (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976), 151-152.

⁹ Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 346-369; Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, *passim*.

ćemo izvora najprije staviti u kontekst povijesnih okolnosti u kojima su nastali, a spoznaje dobivene njihovom analizom potom ćemo razmotriti u kontekstu dosadašnjih saznanja o ropstvu na Jadranu i u Ugarskoj u renesansi i ranome novom vijeku, nastojeći naposljetku ustanoviti u kojoj se mjeri sudbina robova i zarobljenika sa šibenskoga područja, opisana u spomenutim izvorima, uklapala u tadašnje uzuse postupanja s tim ljudima.

Slučaj skupine kršćanskih robova iz Šibenika i šibenskoga distrikta odvedenih u Napulj u prvoj polovini 16. stoljeća

Razdoblje teritorijalne ekspanzije Osmanskoga Carstva i njegovo prerastanje u vojnu velesilu pratili su učestali ratni sukobi i razorni pohodi osmanskih snaga na kršćansku Europu. Jačanjem najezde osmanskih osvajača, granica između Osmanskoga Carstva, habsburških zemalja i mletačkih posjeda na istočnoj obali Jadrana od 15. je stoljeća pretvorena u prostor gotovo neprekidnoga ratovanja, pljačke i zarobljavanja.¹⁰ Odvođenje ljudi u roblje na objema stranama Jadrana započelo je, dakako, mnogo ranije, još u antici, a činjenica da su tijekom osmanske invazije na Europu, koja je za posljedicu imala habsburško-osmanske (1529. – 1791.) i mletačko-osmanske ratove (1423. – 1718.), sve tada sukobljene strane zarobljavale znatan broj ljudi samo svjedoči o kontinuitetu te djelatnosti,¹¹ potvrđujući da zarobljavanje posve opravdano možemo promatrati i kao aktivnost neodvojivu od ratnoga konflikta i borbe za političku prevlast.

Spomenuta se teza može primijeniti i na stanje na Balkanu, gdje u razdoblju rastuće osmanske invazije, od sredine 14. do kraja 16. stoljeća, dolazi do posvemašnje ratne devastacije i pljačke, čemu su, kao pogranični teritoriji prema Osmanskom Carstvu, osobito izložene bile Bosna, Hrvatska i Dalmacija. Tijekom turbulentnih desetljeća neprekidnih sukoba koja su uslijedila nakon pada Bosne (1463.) i bitke kod Krbave (1493.) Dalmacija se našla u fokusu napada osmanskih snaga na istočnoj obali Jadrana, koje su na taj način nastojale osvojiti što veći dio teritorija

¹⁰ Moaćanin, „Hrvatska i Osmansko Carstvo”, 63-64, 65; Borislav Grgin, „Ottoman influences on Croatia in the second half of the fifteenth century”, *Povijesni prilozi* 21 (2002), br. 23: 87-90; Vjeran Kursar, „Ottoman incursions in the Adriatic sea and their reflections in culture and architecture of Dalmatia (15th-17th centuries): Examples of Šibenik and Hvar”, u: *2. Turgut Reis ve Turk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013). 2nd Internationalsymposium of Turgut Reis and Turkish maritime history (1-4 November 2013)*, sv. 1, ur. Cihan Yemişçi (Bodrum: Halikarnas Matbaacılık, 2015), 377-379; Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 356-357; Eric R. Dursteler, „Habsburgs, Ottomans and Venetians on the frontiers of Dalmatia: The capture of Clissa in 1596”, u: *The Habsburg Mediterranean 1500-1800*, ur. Stefan Hanss i Dorothea McEwan (Vienna: Austrian Academy of Sciences, 2021), 65-67; Gábor Ágoston, „Defending and administering the frontier: The case of Ottoman Hungary”, u: *The Ottoman world*, ur. Christine Woodhead (London; New York: Routledge, 2011), 220-221.

¹¹ Dundović, „Riscatto degli Schiavi”, 139.

nekadašnjega Hrvatskoga Kraljevstva i prodrijeti u tamošnje mletačke posjede. Do sredine 16. stoljeća Osmanlije su osvojili Makarsku (1492.), Sinj (1513.), Knin, Petrovo polje i Skradin (1522.), Ostrovicu (1523.), Obrovac (1527.) i naposljetku Klis (1537).¹² Uslijed silovitih osmanskih napada na okupiranim područjima Dalmatinske zagore u velikoj su mjeri stradavali i tamošnji žitelji, što je nerijetko podrazumijevalo i njihovo masovno porobljavanje. Premda u takvim okolnostima stihijskoga ratnog pustošenja i pljačke ni gradsko stanovništvo nije sasvim uspjelo izbjeći porobljavanje, češće su mu ipak bili izloženi stanovnici seoskih područja¹³ i pastirskih naselja (katuna). Štoviše, tijekom 16. stoljeća i osmanskih provala u zaleđe Dalmacije, na područje između Zrmanje i Cetine, zarobljavanje domicilnoga stanovništva preraslo je u jedan od vodećih načina na koji su Osmanlije najprije provodili depopulaciju, a potom i zauzimali tako opustošen neprijateljski teritorij.¹⁴ Za upada osmanskih snaga, koji su se obično događali jednom do čak nekoliko puta godišnje, u roblje su iz zaleđa dalmatinskih komuna odvođene stotine, katkad i tisuće ljudi.¹⁵ Kad je primjerice riječ o šibenskom području, o razmjerima demografskih posljedica koje su na taj kraj ostavili osmanski ratni pohodi možda najbolje svjedoči podatak da je između 1462. i 1520. s područja šibenskoga distrikta otišlo preko 70 tisuća ljudi,¹⁶ od kojih je dio zasigurno bio i odveden u roblje,¹⁷ pa možemo kazati da je porobljavanje po-

¹² Pust, „Le genti della citta”, 123; Kursar, „Ottoman incursions in the Adriatic sea”, 377; Mirela Slukan Altić, „Šibenik i njegov teritorij na osmanskoj plovidbenoj karti iz 1521. godine”, *Godišnjak Titius* 3 (2010), br. 3: 96.

¹³ Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 359.

¹⁴ Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 356; Pust, „Le genti della citta”, 147-148, bilj. 84.

¹⁵ Budak, „Slavery in Renaissance Croatia”, 85. Martolosi su od 1504. do 1531. šibensku Zagoru poharali 18 puta: 1504. dvaput, 1505. jedanput, 1506. jedanput, 1507. dvaput, 1509. jedanput, 1510. dvaput, 1513. jedanput, 1515. jedanput, 1520. dvaput, 1521. jedanput, 1522. jedanput, 1523. jedanput, 1524. jedanput i 1531. jedanput. Usp. Krešimir Kužić, „Povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora u razdoblju 1463.-1718.”, u: *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleđa župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti*, ur. Ante Gulini (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2005), 169.

¹⁶ Klemen Pust prema Kukuljevićevu izdanju dnevnika Marina Sanuda taj podatak interpretira drugačije, zaključujući da je „između 1462. i 1520. sa šibenskoga teritorija u roblje navodno odvedeno 70 000 ljudi”. Usp. Pust, „Le genti della citta”, 125. Unatoč tadašnjim okolnostima, mislimo da je taj broj ipak previsok te smatramo malo vjerojatnim da je tu bila riječ isključivo o robovima, tim više što ni Sanudo ni Kukuljević nigdje izričito ne kažu da je tih 70 tisuća ljudi bilo zarobljeno. Stoga smo podatke iz spomenutih izvora skloniji tumačiti tako da je sa šibenskoga područja nakon 1462. godine 70 tisuća ljudi otišlo (*dil 1500 e sta mena via anime milia et dal 1462 in qua anime 70000*), uz pretpostavku da je vjerojatno samo dio njih zarobljen. Međutim, o broju osoba s područja šibenskoga distrikta odvedenih u roblje možemo samo nagađati jer Sanudo taj podatak ne navodi. Usp. Ivan Kukuljević Sakcinski, „Marina Sanuda odnošaju skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom”, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 8 (1865): 102; Marin Sanudo, *I Diarii di Marino Sanuto XXIX* (Venezia: Fratelli Visentini tipografi editori, 1890), 624.

¹⁷ Nismo pronašli nikakav podatak o tome koliko je ljudi tada odvedeno u roblje. Frane Divnić primjerice izvještava da su između 1566. i 1568. iz istočnoga i zapadnoga dijela šibenskoga distrikta Turci

red iseljavanja uslijed ratne opasnosti također bilo jedan od razloga zbog kojega su sela u okolici Šibenika tada gotovo sasvim opustjela.¹⁸ O očajnom stanju na području šibenskoga distrikta 1525. izvještavaju i dalmatinski sindici Leonardo Venerio i Jeronim Contareno. Tada se, naime, praktički čitavo područje oko Krke (Knin, Petrovo polje i Skradin) već nalazilo u sastavu Osmanskoga Carstva, a šibenski je distrikt, kako stoji u spomenutom izvještaju, uslijed osmanskih provala posve uništen i napušten, dok u Šibeniku živi tek 2200 duša.¹⁹ Stanje se, s obzirom na okolnosti, nije bitnije popravilo ni sljedećih desetljeća, pa tako dalmatinski sindik Antonio Diedo sredinom 16. stoljeća izvještava da Šibenik zajedno s distriktom tada ima 6223 ljudi, od čega je 2410 muškaraca.²⁰

Etnička struktura porobljavanoga stanovništva šibenskoga distrikta bila je raznolika. Dijelom su u roblje odvođeni distriktualci starosjedinci koji nisu napustili svoja ognjišta, međutim, nakon što su Osmanlije na zauzeta područja ratom opustošene šibenske Zagore od dvadesetih godina 16. stoljeća počeli planski naseljavati osmanske podanike Morlake,²¹ i njihova je tada većinska populacija postala izložena porobljavanju koje su provodili uskoci, ali i pripadnici morlačkih paravojnih postrojbi (martolosi).²² Robovi iz Dalmacije potom su se obično prodavali u nekom od trgovačkih središta s obje strane Jadrana, u Dubrovniku ili nekoj od dalmatinskih komuna, u Apuliji, Napulju, pa čak i u Turskoj, ili je, što je zbog sigurnije zarade bio češći slučaj, za njih tražena otkupnina.²³ Tadašnju trgovinu robljem svakako valja promatrati i u odnosu na statutarnu zabranu izvoza ljudi i sluga s gradskoga područja koja je u dalmatinskim komunama, pa

dio stanovnika odveli u roblje, dio zaklali, a dio je izbjegao u Šibenik i na otoke; međutim, ni on ne navodi koliko je ljudi tada zarobljeno. Usp. *Commissiones et relationes Venetae*, sv. III (1553-1571), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 11, prir. Šime Ljubić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880) (dalje: *Commissiones* III), 239.

¹⁸ Kristijan Juran, „Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću”, *Povijesni prilozi* 33 (2014), br. 46: *passim*; Kužić, „Povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora”, 169.

¹⁹ *Commissiones et relationes Venetae*, sv. II (1525-1553), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 8, prir. Šime Ljubić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1877), 14. Kužić, međutim, smatra da navode o broju uništenih sela u šibenskoj Zagori iz izvještaja mletačkih činovnika valja „uzimati kao nevjerodostojne”, jer su brojke najčešće preuveličavane radi pojačavanja dojma osmanskih pustošenja ili su Mlečani pak bili pogrešno izvještavani. Kužić, „Povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora”, 170, bilj. 19.

²⁰ *Commissiones* III, 15-16.

²¹ U bilježničkim se spisima 1528. kao prvi po imenu poznati Morlak spominje Miloš Šilović, nastanjen u selu Nevestu u šibenskoj Zagori. Juran, „Doseljavanje Morlaka”, 133-134. Neosporno je da su Morlaci (Vlasi) bili važan čimbenik osmanske kolonizacijske politike krajiških područja. Snježana Buzov, „Vlaško pitanje i osmanlijski izvori”, *Povijesni prilozi* 11 (1992): 46.

²² Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 112-113; Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 361, 368; Pust, „Za odkup ubogih sužnjeva”, 329.

²³ Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 112-113; Pust, „Za odkup ubogih sužnjeva”, 331; Dundović, „Riscatto degli Schiavi”, 139; Manca, „Problemi aperti sul commercio”, *passim*.

tako i u Šibeniku,²⁴ bila na snazi još od kraja 14. ili početka 15. stoljeća, a koja tu djelatnost ipak nije uspjela posve iskorijeniti, jer izvori mahom svjedoče o tome da se trgovina ljudima, pa tako i robljem, u Dalmaciji nastavila odvijati tijekom 15., 16. i 17. stoljeća.²⁵ Nema dvojbe da su trgovci robljem za taj posao bili najviše motivirani zaradom, a na njega su ih čak otvoreno poticale i mletačke i osmanske vlasti, koje su takvu trgovinu nadzirale i od nje ubirale davanja (desetinu), jer im je u ratnim okolnostima, jednako kao i trgovcima, profit bio itekako važan. Stoga ne treba čuditi da su Mlečani i Osmanlije, premda sukobljeni u ratu, u unosnoj trgovini robljem tako reći postali partneri.²⁶

Intenziviranjem ratnih sukoba duž mletačko-osmanske granice u 16. stoljeću na tom je prostoru uspostavljen specifičan obrazac trgovine robljem, ovisno o tome tko je robljem trgovao, tko su bili robovi kojima se trgovalo i, naposljetku, gdje se takva trgovina odvijala. U Dalmaciji su tako predmetom trgovine nerijetko bili muslimanski robovi, no unatoč tadašnjoj zabrani komunalnih i crkvenih vlasti, do 17. stoljeća na tom se području trgovalo zarobljenim kršćanima, najčešće osmanskim podanicima slavenskoga porijekla, katoličke ili pravoslavne vjeroispovijesti, u pravilu pripadnicima neke od morlačkih zajednica naseljenih na osmanski teritorij u Dalmatinskoj zagori, a robovi su jednako tako bili dovođeni i iz Bosne, Hercegovine, Srbije i Crne Gore. Zarobljene ljude, ali i djecu, iz tih krajeva u dalmatinskim su gradovima, pritisnuti teškom neimaštinom, često prodavali članovi vlastitih obitelji, no glavni nositelji trgovine robljem bili su lokalni stanovnici, uskoci ili pripadnici morlačkih paravojnih postrojbi s pograničnih područja koji su se ondje s vremenom profilirali u vodeće trgovce robljem. Krajnje odredište robova kupljenih u dalmatinskim gradovima u većini je slučajeva bio Apeninski poluotok, gdje su se u 16. i 17. stoljeću nalazila neka od najvećih trgovišta robovima, među kojima je prednjačio Napulj. Sudeći prema brojnim sačuvanim izvorima iz talijanskih arhiva, na Apeninskom su se poluotoku prodavali kršćanski robovi, među kojima je bilo i mnogo djece, koji su kao osmanski podanici zarobljeni na osmanskom teritoriju u zaleđu Dalmacije ondje smatrani muslimanima premda su bili katolici i kršteni.²⁷ To se sve odvijalo i nakon što je papa Pio V. bulom *Licet omnibus* iz 1570. zabranio trgovinu kršćanskim robljem s osmanskoga teritorija, čega se mnogi nisu pridržavali, zbog čega su mletačke

²⁴ Reformacija od 10. listopada 1400.: *Item captum et reformatum fuit per maius Consilii, quod de caetero quicumque civis, vel forensis extraxerit, seu duxerit aliquem familiarem, vel servitricem alicuius civis, vel habitantis Sibenici sine speciali licentia et voluntate domini sui, quod talis contrafaciens ipso facto cadat ad pēnam librarum viginti quinque denariorum in commune Sibenici applicandarum, et emendare teneatur, et debeat damnum patrono cuius fuerit famulus, vel seruitialis semper ad arbitrum regiminis quod tunc erit, semper tamen considerate qualitate, et conditione cuiuslibet personae, et cum sacramento si expedierit deferendo patrono.* R 104, ŠS, 253.

²⁵ Budak, „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu”, 131; Budak, „Slavery in Renaissance Croatia”, 78-79, 84; Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, *passim*; Stošić, „Turski robovi”, *passim*.

²⁶ Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 112-114; Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 356.

²⁷ Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 110-114, 116; Budak, „Slavery in Renaissance Croatia”, 79.

vlasti pod prijetnjom kazne trgovcima osmanskim podanicima nalagale da takve robove vrate njihovim obiteljima.²⁸

O jednome takvu slučaju veće skupine kršćanskih robova prisilno odvedenih s područja šibenskoga distrikta u Napulj, gdje se smatraju Turcima, svjedoči i pismo (Prilog 1.) pohranjeno u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci rukopisa i starih knjiga, pod signaturom R-3931/4. Riječ je o fragmentu koji se u katalogu pogrešno vodi kao „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”.²⁹ Sačuvan je samo prvi list pisma, ispisan s *recto* i *verso* strane, bez folijacije, pa smo u transkripciji radi lakšega snalaženja dodali folijaciju u uglatim zagrada. Rukopis je dosta oštećen crvotočinom i vlagom (velika mrlja od vlage pruža se dijagonalno, zahvaćajući otprilike polovicu lista papira), a zamjetna su i znatna mehanička oštećenja zbog kojih su bočne i donja margina lista gotovo posve potrgane, pa tekst na mnogim mjestima nije čitak. U transkripciji smo takva mjesta označili uglatim zagrada. Dokument je pisan talijanskim jezikom, kurzivnom humanistikom, a prema obilježjima rukopisa pretpostavljamo da datira iz prve polovine 16. stoljeća (slika 1).

Autor pisma je prokurator za siromahe³⁰ Napuljskoga Kraljevstva čije nam ime zbog oštećenja i nepotpunosti rukopisa nije poznato. Iz istoga razloga ne možemo biti posve sigurni tko je adresat prokuratorova pisma, no pretpostavljamo da se titula *Vostra Signoria Reuerendissima* najvjerojatnije odnosi na šibenskoga biskupa, od kojega se ovim putem traži da zajedno sa službenicima šibenske komune dade vjerodostojne izjave o robovima sa šibenskoga područja. Napuljski se prokurator nadalje šibenskom biskupu žali na činjenicu da Veliki sud vikarijata (*Gran Corte della Vicaria*), kao vrhovno sudsko tijelo Napuljskoga Kraljevstva zaduženo za kaznene i građanske parnice,³¹ oklijeva donijeti presudu u vezi sa skupinom zarobljenih kršćana siromaha dovedenih u Napulj iz Dalmacije dok ne pribave svjedočenje šibenskih službenika o svojem statusu te spominje i neku prethodnu presudu suda u Veneciji, o kojoj zbog oštećenja dokumenta također ne možemo ništa preciznije kazati.³²

²⁸ Dundović, „Riscatto degli Schiavi”, 140.

²⁹ Hrvatska (dalje: HR) – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb (dalje: NSK) – Zbirka rukopisa i starih knjiga – fond Šibenik. *Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis*, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku” [bez datacije, nepotpuno], s. f.

³⁰ Prokurator za siromahe bio je pravosudni službenik u Kraljevini Napulju. Michele Zappullo Napolitano, *Historie di quattro principali città del mondo, Gerusalemme, Roma, Napoli e Venetia* (Vicenza: Appresso Giorgio Greco, 1603), 228.

³¹ *Archivio di stato di Napoli. Guida generale degli archivi di Stato italiani*, sv. 3, ur. Amelia Gentile i Jolanda Donsi Gentile (Roma: Editrice Felice Le Monnier, 1986), 32-33.

³² HR-NSK-Zbirka rukopisa i starih knjiga-fond Šibenik. *Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis*, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”, f. [1v] (vidi Prilog 1.).

Kad je riječ o pravnom položaju robova, gradski statuti na istočnoj obali Jadrana sadržavali su odredbe o postupanju s robovima i slugama, no nisu nalagali i pribavljanje suglasnosti robova o njihovoj prodaji, čime bi donekle bio reguliran njihov pravni status. Ta je suglasnost, doduše, u srednjem vijeku postala sastavni dio posebne pisane obveze na službu (*carta servitutis* za robinju – *ancilla* i *carta servitii* za služavku – *servitialis*), no u stvarnosti u pitanju pravnoga položaja robova zapravo nije imala osobitu važnost jer rob vjerojatno nije ni bio upitan za pristanak na prodaju, niti je prodaju roba kao takvu bilo obavezno zabilježiti u *carta servitutis*.³³ Premda su u Dubrovniku i srednjodalmatinskim komunama u 13., 14. i 15. stoljeću načinjeni brojni bilježnički ugovori toga tipa, možemo kazati da su oni bili važni samo formalno, za reguliranje trgovinskih transakcija robljem i slugama, no da nisu bitno utjecali na njihov pravni položaj. To se nije promijenilo ni nakon što je od 14. stoljeća „dobrovoljno” stupanje služinčadi u službu počelo prevladavati nad prodajom ili samoprodajom robova, kad osobna sloboda sluga unatoč sklapanju servicijalnih ugovora na određeno ili doživotno u praksi zapravo ostaje formalne prirode, a s tim se ljudima u stvarnosti i dalje postupalo jednako kao i s pravim robljem.³⁴ Ipak, izostanak sklapanja kupoprodajnog ugovora robovima je ponegdje izravno otvarao mogućnost stjecanja slobode. Trogirski statut, primjerice, određuje da robu za kojega kupoprodajni ugovor nije načinjen, a koji pred sudom pokrene pitanje svojega oslobađanja, sud u vezi s time treba iskazati povjerenje.³⁵ Šibenska komuna u svojem statutu takvu odredbu nema, a ne propisuje ni sklapanje kupoprodajnih ugovora za robove, no u skladu s općim nastojanjima dalmatinskih komunalnih vlasti da suzbiju gubitak radne snage koji je tijekom srednjega vijeka uslijed trgovine ljudima uzeo maha, i Šibenski statut 1400. izričito zabranjuje odvođenje famula i posluge bez posebne dozvole i privole njihova gospodara. Odredba je, najvjerojatnije zbog nedostatne učinkovitosti, još u dva navrata proširivana, pa je u nju 1407. uključena i zabrana izvoza dječaka, djevojaka i žena izvan šibenskoga distrikta te naposljetku (1431.) i dojilja.³⁶ I Napuljski statut sadržava odredbe o postupanju s robovima. Vezano uz njihovo oslobađanje, ondje stoji da roba nakon sedam godina služenja treba osloboditi (*seruus post septennium liberatur*),³⁷ no ni Napuljski statut ni statuti

³³ *Carta servitutis* sadržavala je četiri stavke, od kojih su prve tri bile obavezne: ime prodavača i kupca, cijenu roba ili sluge, njihovu suglasnost i jamstvo prodavača, koje se katkad izostavljalo. Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 132, 134-135; Čremošnik, „Izvori za historiju roblja”, 150.

³⁴ Čremošnik, „Izvori za historiju roblja”, 149-150; Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 129-139; Pinelli, „Od Dubrovnika do Firenze”, 74.

³⁵ *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, sv. X: *Statut i reformacije grada Trogira*, prir. Ivan Strohal (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1915), Lib. III, cap. 52, 121.

³⁶ R 104, R 167, R 217, ŠS, 253, 276, 300. O problemu izvoza radne snage prema Šibenskom statutu vidi: Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 292-293.

³⁷ *Consuetudines Neapolitanae una cum novis additionibus* (Venetiis: Apud Petrum Dusinellum, sumptibus Nicolai de Bottis, 1588), 213.

dalmatinskih komuna ne propisuju sklapanje ugovora o kupoprodaji robova i pribavljanje suglasnosti robova o njihovoj prodaji. To, naravno, ne znači da se u Napulju možda nije primjenjivala neka vrsta službene prakse kojom bi se donekle regulirao pravni položaj robova, na što upućuje i pismo o zarobljenim kršćanima iz Šibenika, od kojih je tamošnji sud u svrhu njihova oslobađanja tražio da predoče službeni pisani dokaz o svojem statusu.

U 16. stoljeću, kad je trgovina robljem na Jadranu, usprkos službenim zabranama, itekako razgranata i dobro uhodana, slučajevi poput ovoga koji opisuje napuljski prokurator za siromahe sasvim sigurno nisu bili rijetkost. Najčešće je bila riječ o islamiziranim kršćanima ili robovima lažno predstavljanim da su muslimani, koji su se nastojali spasiti iz ropstva javno prosvjedujući i tvrdeći da su kršćani, a neki od njih sa sobom su čak znali imati i potvrde o krštenju.³⁸ Dobre izgleda za stjecanje slobode u to su doba imali i pojedinci koji nisu bili zarobljeni u ratu ili pljačkaškim pohodima, nego su, primjerice, oteti unutar Osmanskoga Carstva.³⁹

Sudeći prema sadržaju fragmenta pisma koje je predmet našega istraživanja, sudbina koja je zadesila šibenske robove u Napulju bila je dijelom i posljedica činjenice da uza se nisu imali nikakav dokument kojim bi dokazali svoj status, stoga nadležni napuljski sud o njima nije ni želio odlučivati. Zato se za njih založio tamošnji prokurator za siromahe, apelirajući na šibenskoga biskupa, kao najvišu instancu šibenske Crkve, da prikupi informacije o tim ljudima, o njihovu zarobljavanju, dobi i imenima njihovih roditelja, stričeva i strina, braće i sestara, sve da bi se rasvijetlila istina, te da o svemu sastavi vjerodostojnu izjavu u svrhu istrage, saslušanja i za suce Velikoga suda vikarijata, da bi uz njegovu osobnu pomoć naposljetku bili oslobođeni. Prokuratorove riječi s početka pisma (*ho cercato sempre aitare con justicia li poueri Christiani che dale parte de Dalmatia depredati se conducono in questo regno, et se vendeno, et teneno per schiaui, sub falso pretextu che siano Turchi, o vaxalli de Gran Turcho*)⁴⁰ potvrđuju da se doista radilo o prisilno zarobljenim kršćanima iz Dalmacije dovođenima u Napulj, gdje su potom prodavani i protuzakonito držani kao robovi pod lažnim izgovorom da su Turci ili sultanovi podanici, pri čemu navedena formulacija upućuje i na to da je spomenuti način postupanja s tim nesretnim ljudima tada već toliko bio uzeo maha da je postao tako reći uobičajena praksa.

U prilog tome govori i činjenica da je u prvoj polovini 16. stoljeća, kad se napuljski prokurator obraća šibenskom biskupu u vezi sa šibenskim robovima, porobljavanje ljudi i njihovo odvođenje iz Dalmacije na drugu stranu Jadrana trajalo

³⁸ Bono, „Schiavi in Italia”, 243.

³⁹ Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 358.

⁴⁰ HR-NSK-Zbirka rukopisa i starih knjiga-fond Šibenik. Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”, f. [Ir] (vidi Prilog 1.).

već stoljećima, a kako se taj proces uslijed jačanja osmanske ekspanzije samo dodatno intenzivirao, s vremenom se ustalio i opisani obrazac trgovine robovima i držanja robova. Kad je pak riječ o brojnosti robova na Apeninskom poluotoku, prema nekim procjenama za 16. i 17. stoljeće, robovi su ondje tada činili od 1 do 1,5% ukupne populacije, odnosno u prosjeku ih je bilo između 50 i 100 tisuća.⁴¹ Među njima je, dakako, bilo i robova s istočne obale Jadrana, kupljenih u dalmatinskim komunama, koji su prema izvorima iz talijanskih arhiva u 17. stoljeću ondje dovođeni u velikom broju.⁴² Izvori iz druge polovine 17. stoljeća otkrivaju da je tada samo u Napulju bilo 14 tisuća slavenskih robova, a znatan broj njih nalazio se i drugdje na poluotoku.⁴³ Premda nemamo podataka o tome koliko se kršćanskih robova iz Dalmacije moglo nalaziti u Napulju i na ostatku Apeninskoga poluotoka u prvoj polovini 16. stoljeća, otkad vjerojatno datira spomenuto pismo, zna se da je tijekom 16. stoljeća roblje s istočne obale Jadrana neprestano pristizalo na Apeninski poluotok, a među njima i znatan broj zarobljenih kršćanskih podanika Morlaka.⁴⁴ Stoga smatramo vrlo izglednim da su šibenski robovi za koje se založio napuljski prokurator također bili dio neke veće skupine zarobljenih kršćana iz Dalmacije u Napulju. Točan broj tih robova, dakako, teško je utvrditi, no ako su zarobljeni primjerice u sklopu opsežnijih ratnih operacija vođenih tijekom Rata Svete lige (1537. – 1540.), kad su učestali i uskočki upadi na osmanski teritorij i kad je u kraćem vremenu zarobljavano mnogo ljudi, približno procjenjujemo da se moglo raditi i o stotinama osoba, pogotovo ako su ti ljudi u roblje bili odvođeni tijekom dužega vremena.

Na to upućuje i sadržaj samoga pisma, u kojem je izričito navedeno da je riječ o velikom broju zarobljenih žena i muškaraca iz Šibenika i okolnih sela (*e gran numero de femine e mascoli de quessa (!) cita de Sibinico et uille de ipsa*)⁴⁵ koji su, prema vlastitim riječima, bili prisiljeni izjasniti se da su Turci, najvjerojatnije zato što su bili kršćani i jer je zapravo bila riječ o protuzakonitoj trgovini robljem, čime je ta činjenica zataškana.⁴⁶ U pismu se ne kaže o kojem je broju robova točno

⁴¹ Bono, „Schiavi in Italia”, 237.

⁴² Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 116.

⁴³ Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 116, bilj. 21.

⁴⁴ Bono, „Schiavi in Italia”, 243.

⁴⁵ HR-NSK-Zbirka rukopisa i starih knjiga-fond Šibenik. Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”, f. [1r], (vidi Prilog 1.).

⁴⁶ Andrea Pellizza navodi identičnu tvrdnju za mletačke podanike s našega područja: *Appare davvero paradossale che questi infelici fossero alienati sia a compratori cristiani, specie a Roma o nel Regno di Napoli (e in questo caso venissero costretti a dichiarare agli acquirenti una fittizia identità musulmana, ricevendo talora addirittura un improbabile nome islamico), sia ad altri sudditi ottomani, provenienti dalle zone non balcaniche dell'Impero; in questa seconda circostanza, ancor più incredibilmente, per allettare i compratori musulmani essi venivano spacciati dai loro venditori come dei „veneziani infedeli”.* Usp. Andrea Pellizza, *Riammessi a respirare l'aria tranquilla. Venezia e il riscatto degli schiavi in Età moderna* (Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2013), 16-17.

riječ, a poimence je spomenuta tek nekolicina njih, koji su prema Šibenskom statutu svi bili punoljetni:⁴⁷ sestre Katarina (stara oko 18 godina) i Klara (stara oko 15 godina), kćeri Smiljana i Helene, Milica (stara oko 15 godina), kći Radoša, pokojna Margarita i Magdalena (stara oko 17 godina), kćeri Miloša i Margarite, Margarita, kći Matije i Katarine, sve iz katuna Bojnica (*casale de Boinicza*),⁴⁸ Marko Markov i Helena, vjerojatno iz Šibenika (*del medesma cita*),⁴⁹ te sin⁵⁰ Pavla i Helene. U skladu s tadašnjom praksom postupanja s kršćanskim robovima, čija je prodaja službeno bila zabranjena, pa su stoga mnogi od njih islamizirani da bi im se prikrio pravi identitet,⁵¹ i ovim su ljudima, prema izjavama njih samih, tijekom ispitivanja „promijenjena imena očeva i majki, bilo slučajno, zbog nerazumijevanja jezika, ili silom i na prevaru, zbog zle namjere vlasnika”. Sudeći prema pravim imenima tih robova, mjestu obitavanja većine njih (katun Bojnica) i činjenici da se u pismu navodi da su u roblje dospjeli, unatoč zabrani, nakon što su njihov grad, sela, zaselke i mjesta „opljačkali gusari, preloši kršćani” (*come de quessa cita, ville, casali et loci sonno stati depredati da corsari peximi Christiani*),⁵² smatramo da je najvjerojatnije riječ o pripadnicima neke od morlačkih zajednica, osmanskim podanicima, kršćanima nastanjenima u katunu Bojnica, na području šibenskoga zaleđa pod osmanskom upravom,⁵³ gdje su ih zarobili uskoci i potom su prodani u Napulj. Spomenimo uzgred da su sličnu sudbinu u Bosni do pojave Osmanlija zbog svojega krivovjerja doživljavali i brojni pripadnici heterodoksne Crkve bosanske, koji su tijekom srednjovjekovnih kršćanskih ratnih pohoda također bili česta meta zarobljavanja, međutim ta praksa, za razliku od

⁴⁷ Prema Šibenskom statutu, maloljetni su bili muškarci mlađi od 16 godina i žene mlađe od 14 godina: *Qui dicantur esse minores aetatis no perfectę secundum nostra Statuta. Minores, seu minus perfectę aetatis dici iubemus, masculum minorem sexdecim annis. Foeminam vero minorem quatoordcim annis, quibus rerum administrationem et contractus, donec perfectę aetatis tempus compleuerint volumus interdicti.* ŠS, Lib. II, cap. LVI, 83.

⁴⁸ HR-NSK-Zbirka rukopisa i starih knjiga-fond Šibenik. Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”, f. [1r] (vidi Prilog 1.).

⁴⁹ HR-NSK-Zbirka rukopisa i starih knjiga-fond Šibenik. Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”, f. [1r] (vidi Prilog 1.).

⁵⁰ Ime sina Pavla i Helene nečitko je zbog oštećenja rukopisa.

⁵¹ Pust, „Le genti della citta”, 145. Turci su u 14. stoljeću zarobljenim kršćanima u Bosni također davali muslimanska imena i potom ih prodavali. Tenšek, „Krstjani i trgovina robljem”, 329. Na području šibenskoga distrikta Turci su u 17. stoljeću zarobljavali odrasle kršćane da im služe kao robovi ili kmetovi, a njihovu su zarobljenu djecu odgajali za janjičare. Stošić, „Turski robovi”, 99.

⁵² HR-NSK-Zbirka rukopisa i starih knjiga-fond Šibenik. Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”, f. [1v] (Prilog 1.).

⁵³ O katunu Bojnica u literaturi nema podataka, pa ne znamo u kojem je dijelu šibenskoga distrikta bio smješten. O Morlacima na šibenskom području vidi: Kristijan Juran, „Morlaci u Šibeniku između Ciparskoga i Kandijskoga rata (1570. – 1645.)”, *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 164-167.

zarobljavanja kršćana, nije bila protivna zakonu, a nestankom Crkve bosanske, od druge polovine 15. stoljeća, i jenjala je.⁵⁴ S druge strane, kako pokazuje i ovaj primjer, odvođenje kršćana u roblje (bilo da se radilo o robovima pravoslavicima ili je pak bila riječ o ilegalnom trgovanju zarobljenim katolicima) u Dalmaciji se, kao i na ostatku Mediterana,⁵⁵ održalo unatoč zabranama.⁵⁶ Pismo napuljskoga prokuratora za siromahe o šibenskim kršćanskim robovima u Napulju svjedoči samo o jednome u nizu slučajeva ilegalne trgovine robljem s područja šibenske komune i njezina distrikta, kao i o činjenici da su tijekom 16. stoljeća šibenski trgovci robljem u toj djelatnosti također aktivno sudjelovali.

Otkup šibenskoga plemića Ivana Krstitelja Zavorovića iz turskoga zarobljeništva (1606.)

Od razornih pohoda osmanskih osvajača nisu stradavali samo stanovnici pograničnih područja prema Osmanskom Carstvu čija su im se naselja nerijetko nalazila na putu nego i vojnici obrambenih kršćanskih snaga angažirani u opsežnim ratnim akcijama, što je bio slučaj i s mnogim sudionicima Petnaestogodišnjega rata (1591./1593. – 1606.). Taj veliki vojni sukob Habsburškoga i Osmanskoga Carstva, poznat i kao Dugi rat, vodio se s promjenjivom srećom za obje zaraćene strane. Nakon početnih uspjeha osmanskih snaga (1593. – 1594.) pod vodstvom velikoga vezira Sinan-paše i zauzeća Győra, Habsburgovci su 1595. organizirali vojnu kampanju pridobivši na stranu Svete lige Transilvaniju, Vlašku i Moldaviju.⁵⁷ Golema vojska kršćanskih snaga od šezdesetak tisuća vojnika, pod vrhovnim vodstvom habsburškoga nadvojvode Matije i izravnim zapovjedništvom generala Karla von Mansfelda, krenula je na ljeto te godine u pohod na Ostrogon, koji su Osmanlije svim silama pokušavali obraniti. Prva opsada Ostrogona kršćanske vojske i njezinih saveznika u tome ratu trajala je dva mjeseca (od 1. srpnja do 3. rujna 1595.). Unatoč otporu Osmanlija, njihova je vojska od 15 tisuća vojnika 4. kolovoza 1595. poražena u bitci kod Ostrogona, da bi se, nakon što je 22. kolovoza papa Klement VIII. snagama Svete lige pridružio talijanske vojnike, osiguravši k tome znatna financijska sredstva za rat, 2. rujna 1595.⁵⁸ Osmanlije napokon predali priznavši poraz. Nedugo nakon toga, u prosincu iste godine, habsburško je vojno vodstvo radi učvršćivanja obrambene linije na vraćenom

⁵⁴ Tenšek, „Krstjani i trgovina robljem”, *passim*; Franjo Šanjek, „Krstjani’ crkve bosanske”, *Radovi Zavorovića za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32-33 (1999-2000), br. 1: 428-429.

⁵⁵ Filioli Uranio, Sabatini, „Identità, valore, prezzo”, 678.

⁵⁶ Budak, „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu”, 136-137; Tenšek, „Krstjani i trgovina robljem”, 330-331.

⁵⁷ László Kontler, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi* (Zagreb: Srednja Europa, 2007), 169.

⁵⁸ Sándor László Tóth, „Strigonium receptum: (Esztergom 1595. évi visszafoglalása)”, *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 124 (2006): *passim*.

teritoriju i ponovnoga pokretanja poljoprivrede naredilo da se na ratom opustošeno područje Komároma i Ostrogona nasele stanovnici iz krajeva pod osmanjskom vlašću, pretežno Srbi i Vlasi.⁵⁹ Ostrogon je ostao u rukama Habsburgovaca sljedećih deset godina, gotovo do samoga kraja Petnaestogodišnjega rata, a 1605. opet je pripao Osmanlijama. Porta je, naime, nakon poraza iz 1595. tu važnu utvrdu u nekoliko navrata pokušavala vratiti pod svoju vlast. Prvo je ujesen 1604., između 19. rujna i 13. listopada, uslijedila neuspjela osmanska opsada Ostrogona, a godinu dana kasnije, u listopadu 1605., Osmanlije su naposljetku ponovno zauzeli taj grad iskoristivši previranja između Habsburgovaca i magnata Istvána Bocskaija, koji je kao netom izabrani vojvoda Transilvanije i knez Ugarske od Porte tražio da mu prizna vlast nad tim područjima, time znatno oslabivši obrambenu liniju Habsburgovaca i otvorivši put osmanskoj okupaciji.

Padu Ostrogona pogodovala je i prilično nepovoljna situacija na bojišnici. Naime, general Giorgio Basta tada je sa svojim snagama od 8000 vojnika, koje su se naposljetku pokazale nedostatnima, neuspješno pokušavao osloboditi Érsekújvár koji je zauzeo Bocskai, pa obližnjem Ostrogonu nije ni mogao osigurati prijeko potrebno dodatno vojno pojačanje. S druge je pak strane zapovjednik Ostrogona, Adolf von Althan, odstupio s dužnosti, ostavljajući time utvrdu bez vodstva, a upravljanje obranom Ostrogona nakon njega je preuzeo Wilhelm Öttingen. On je zapovijedao vojskom od oko 6000 ugarskih vojnika, u koje nije imao mnogo povjerenja te ih je zbog toga uoči opsade Ostrogona otpustio, a ti su se vojnici potom pridružili Bocskaijevim snagama u opsadi Érsekújvára. U takvim okolnostima osmanske su snage pod vodstvom velikoga vezira Lale Mehmed-paše Sokolovića stigle pred Ostrogon 30. kolovoza 1605. Dobro organizirani napadi osmanske pješadije i topništva, praćeni inovativnom vojnom taktikom plotunske paljbe, trajali su čitavoga rujna i kulminirali početkom listopada, kad su Osmanlije slomili otpor kršćanskih snaga i vratili Ostrogon u svoje ruke.⁶⁰

Tijekom takvih intenzivnih oružanih sukoba suprotstavljene su strane zarobljavale znatan broj ljudi, osobito vojnika, što je dakako bio slučaj i s mnogim pripadnicima habsburških oružanih snaga koje su 1605. branile Ostrogon. Valja naglasiti da se zarobljavanje pritom nipošto nije svodilo na puko lišavanje pojedinaca slobode, nego je u pozadini zapravo bio vrlo unosan i razgranat posao čiji je krajnji cilj bilo ostvarivanje zarade od njihove prodaje ili otkupa. Vojni zarobljenici (*captivi*) nisu bili smatrani robovima, pa su rjeđe prodavani u trgovištima robljem. Za

⁵⁹ Géza Pálffy, „Scorched-earth tactics in Ottoman Hungary: On a controversy in military theory and practice on the Habsburg-Ottoman frontier”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 61 (2008), br. 1-2: 192.

⁶⁰ Kontler, *Povijest Mađarske*, 135-145. Prema osmanskim izvorima, konkretno kronici Abdülkadir-efendije, janjičari su u Dugom ratu tijekom druge opsade Ostrogona 1605. koristili plotunsku paljbu, tada posve novu taktiku oružanoga napada, koja je, među ostalim, zasigurno pridonijela njihovoj tadašnjoj pobjedi. Günhan Börekçi, „A contribution to the military revolution debate: The Janissaries use of volley fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the problem of origins”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59 (2006), br. 4: 411, 413, 425.

njih je zbog toga najčešće tražena otkupnina i takav je zarobljenik obično držan kao talac sve dok ne bi bili ispunjeni uvjeti da u svrhu otkupa bude pušten na slobodu.⁶¹ Potonji je način trgovanja robljem zbog visoke profitabilnosti postao osobito rado korišten upravo za vrijeme Petnaestogodišnjega rata,⁶² tijekom kojega je sudbinu zarobljenika iskusio i šibenski plemić Ivan Krstitelj Zavorović.

U Biskupijskom arhivu u Šibeniku čuva se isprava kancelarije Šibenskoga kaptola (Prilog 2.; slika 2), sastavljena u šibenskoj katedrali sv. Jakova 10. veljače 1607.,⁶³ kojom kaptol svjedoči o Ivanu Krstitelju (Krsti) Zavoroviću, sinu šibenskoga humanista i povjesničara Dinka Zavorovića (oko 1540. – 1608.),⁶⁴ otkrivajući dosad nepoznatu činjenicu da je on kao vojnik ugarske vojske (*in militia Hungarica*) krajem Petnaestogodišnjega rata sudjelovao u obrani utvrde Ostrogon (Esztergom) te da je „za posljednjega gubitka Ostrogona od strane Turaka odveden u zarobljeničtvo” (*in postrema Strigonii amissione in captiuitatem a Turcis fuisse abductum*).

S obzirom na dataciju isprave, „posljednji gubitak Ostrogona” odnosi se, dakako, na spomenuti poraz vojske kraljevske Ugarske s početka listopada 1605., poslije kojega se to strateški važno vojno uporište ponovno našlo pod vlašću Osmanlija. U svjedočenju Šibenskoga kaptola, koje je u prisustvu svjedoka prezbitera Marka Gradinovića i svećenika Antonija Staničića, sakristana i poslanika šibenske biskupijske kurije, načinio kancelar šibenske biskupijske kurije, stoji da je Ivan Krstitelj Zavorović ujesen 1605. sudjelovao u odlučujućoj bitci za Ostrogon, služeci kao pripadnik ugarske vojske u odredu vojvode Smidta, pod zapovjedništvom pukovnika Ostama i generala zu Salma te pod izravnim vodstvom Horacija iz Mantove (inače budućega supruga Ružice Vrančić, kćeri Fausta Vrančića).⁶⁵ Prema podacima iz šibenske matice krštenih, Ivan je tada imao 20 godina.⁶⁶ U ispravi Šibenskoga kaptola nema podataka o tipu ni o veličini odreda kojem je pripadao Zavorović, no zna se da je general cara Rudolfa II., Philipp Otto Graf zu Salm, u čijoj je vojsci služio, između 1603. i 1608. zapovijedao konjičkom pukovnijom koja je imala između 1400 i 2000 vojnika,⁶⁷ pa pretpostavljamo da je Ivan također mogao pripadati konjaništvu.

⁶¹ Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 112, 117; Dundović, „Riscatto degli Schiavi”, 139.

⁶² Pálffy, „Ransom slavery along the Ottoman-Hungarian frontier”, 38-39.

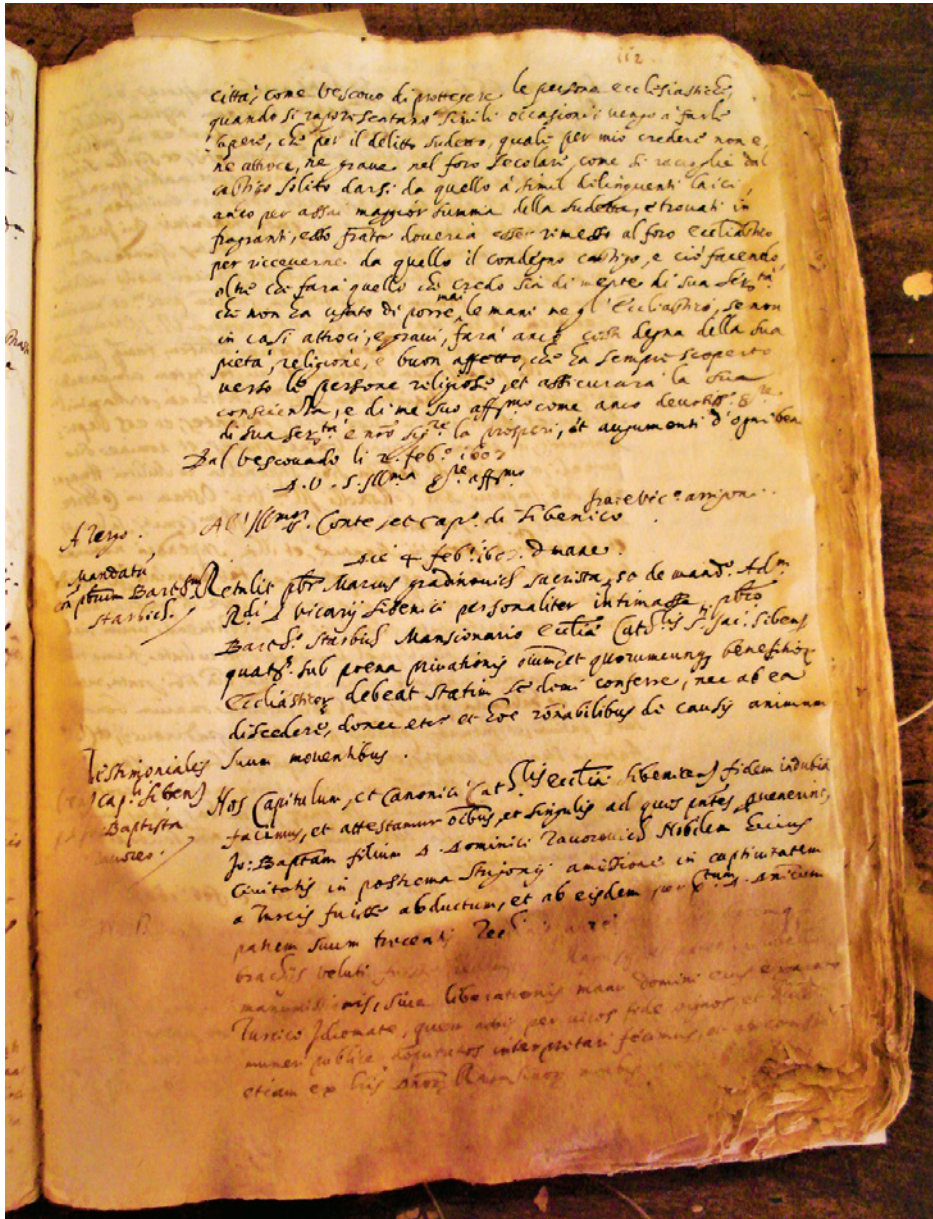
⁶³ HR – Biskupijski arhiv Šibenik (dalje: BAŠ) – fond 18/1 – Šibenska biskupija. Biskupska kurija, kut. 48, *Liber diuersorum*, ff. 112r-112v.

⁶⁴ O Dinku Zavoroviću vidi više u: Iva Kurelac, *Dinko Zavorović. Šibenski humanist i povjesničar* (Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić”, 2008), *passim*.

⁶⁵ Iva Kurelac, „Oporuka Fausta Vrančića iz ostavštine plemićke obitelji Draganić-Vrančić u Državnom arhivu u Rijeci”, *Croatica Christiana periodica* 37 (2013), br. 71: 56.

⁶⁶ U matici krštenih šibenske rimokatoličke župe sv. Jakova (1581. – 1589.) zabilježeno je da je Ivan Krstitelj Zavorović, sin Dinka Zavorovića, kršten 26. veljače 1585. Ante Šupuk, „Sitniji prilozi biografiji prvog hrvatskog historioografa”, *Zadarska revija* 17 (1968), br. 2: 150-151.

⁶⁷ Godine 1610. i 1611. Graf zu Salm bio je maršal stranih trupa u Ugarskoj. Jonas Stephan, „Fürsten warden: Die Familie zu Salm in 17. Jahrhundert” (magisterij struke, Westfälischen

Slika 2. Svjedočenje Šibenskoga kaptola o Ivanu Krstitelju Zavoroviću, 10. veljače 1607., faksimil. HR-BAŠ-18/1, kut. 48, *Liber diuersorum*, f. 112r.

Wilhelms-Universität Munster, 2014), 51. Philipp Otto Graf zu Salm spominje se 1603. kao zapovjednik konjice na području Donje Austrije. Njegovi su vojnici tada bili na glasu kao vrloiskusni i korisni borci, pa je habsburškome nadvojvodi Matiji savjetovano da budu zadržani na redovnoj mjesečnoj plaći uz produljenje ugovora (*reductio*). Zoltán Péter Bagi, „The life of soldiers during the Long Turkish War (1593-1606)”, *The Hungarian Historical Review. Cultures of Christian-Islamic Wars in Europe (1450-1800)* 4 (2015), br. 2: 390, 398.

Razlozi zbog kojih se Ivan Krstitelj Zavorović pridružio oružanim snagama habsburške carevine u Dugome ratu vjerojatno se nisu mnogo razlikovali od tada uobičajenih među pripadnicima plemstva i gradske elite, no moguće je da je na tu odluku bio dodatno potaknut protuosmanskim stavovima svojega oca, Dinka Zavorovića, koji je 80-ih godina 16. stoljeća i sam sudjelovao u ratovima protiv Osmanlija u Ugarskoj.⁶⁸ Osim visoke ideološke motiviranosti i osobne želje za izravnim doprinosom u borbi protiv osmanske invazije na kršćansku Europu, vojni je angažman bio financijski profitabilan, a pružao je i mogućnost za uspon na društvenoj ljestvici, pa je kod pripadnika plemstva nerijetko posrijedi bilo nastojanje da se zadovolje određene financijske potrebe, ali i želja za postizanjem slave, dok su pučani u vojnu službu najčešće stupali radi gologa preživljavanja.⁶⁹ Dodajmo i to da je prema svjedočenju Šibenskoga kaptola Ivan nakon oslobođanja iz zarobljeništva tražio isplatu svojih zaostalih plaća za službu u ugarskoj vojsci, pa je kaptol spomenutom ispravom u odsutnosti ovlastio Horacija iz Mantove da u njegovo ime od nadvojvoda Matije i Maksimilijana Habsburškog zatraži i preuzme taj novac.⁷⁰ Nije poznato o kojem je iznosu bila riječ niti koliko je dugo trajao Ivanov vojni angažman u habsburškoj vojsci, no Ivan je tražio isplatu nekoliko plaća (*petendi et exigendi debita sibi stipendia*),⁷¹ što bi prema tadašnjim propozicijama novačenja značilo da je ratujući za vojsku habsburške carevine u bitci kod Ostrogona mogao zaraditi najviše tri mjesečne plaće te da je u vojsku stupio najranije početkom srpnja 1605. godine. Međutim, ako se Ivan trupama zu Salma kod Ostrogona pridružio tek krajem kolovoza 1605., kad je i započeo napad osmanskih snaga na tu utvrdu, moguće je da je, ako u zarobljeništvo nije

⁶⁸ Iva Kurelac, „Dominicus Zavoreus”, u: *Christian-Muslim relations. A bibliographical history, sv. 10: Ottoman and Safavid empires (1600-1700)* (Leiden; Boston: Brill, 2017), 113.

⁶⁹ Osim plemića i pučana, u vojsku su zbog redovne mjesečne plaće, ali i prilike za pljačku, nerijetko stupali i siromasi, među kojima je bilo pripadnika raznih profesija i društvenih skupina (sluga, šegrt, pekara, krojača, seljaka, nadničara, ali i prosjaka, lotalica, pa i kriminalaca). Svi oni činili su vojnu hijerarhiju koja je zapravo bila ogledalo tadašnjega društva. Bagi, „The life of soldiers”, 388-389.

⁷⁰ U svjedočenju Šibenskoga kaptola nije zabilježen iznos koji je Zavorović za sebe potraživao. Visina plaće običnoga vojnika u konjici habsburške vojske ne spominje se ni u dokumentima tadašnjega Ratnog vijeća habsburškoga dvora. Poznato je, međutim, da je zapovjednik konjice (*Rittermeister*) primao po pola florena za svakoga podređenoga konjanika te da je rok službe vojnika u konjici trajao najviše tri mjeseca. Saznanja o plaćama vojnika u pješadiji su dostupna, pa tako znamo da je pješak u habsburškoj vojsci prvu plaću (*Anritt- ili Laufgeld*) primao odmah nakon novačenja, nakon čega su mu svakoga mjeseca isplaćivana 4 rajnska florena, odnosno 240 krajcara, od čega je vojnik sam kupovao oružje te plaćao hranu i boravak, no taj iznos zbog stalnoga rasta cijena nije uvijek bio dovoljan za pokrivanje svih troškova, a vojnici su se nerijetko žalili da nakon isplate za prvi mjesec službe za preostala dva mjeseca nisu primili plaću. U slučaju nepoštovanja ugovora i neisplate plaće vojnici su nastojali dogovoriti naknadnu isplatu, u svrhu čega im se izdavala obveznica (tzv. *Restzettel*) na temelju koje bi bili isplaćeni na vojnoj blagajni. Takve obveznice od vojnika su često otkupljivali zapovjednici i drugi vojni dužnosnici koji su ih kasnije unovčavali za sebe. Zoltán Bagi, „The organization of the imperial army in the Fifteen Years War”, *Chronica* 15 (2017): 168-169, 174-176, 178; Bagi, „The life of soldiers”, 393-395.

⁷¹ HR-BAŠ-18/1, kut. 48, *Liber diuersorum*, ff. 112v (vidi Prilog 2.).

dospio prije pada utvrde početkom listopada, za sebe ipak uspio zaslužiti samo jednomjesečnu plaću.

Osim navedenih činjenica, svjedočanstvo Šibenskoga kaptola vrijedan je izvor podataka o dosad nepoznatoj epizodi otkupa Ivana Krstitelja Zavorovića iz turskoga zarobljeništva. Na temelju korčulanskih javnih isprava, potpisanih od tamošnjega kneza i ovjerenih pečatom Mletačke Republike, Šibenski kaptol svjedoči da je Ivana, nakon što je za njega platio otkupninu, otac Dinko Zavorović 2. svibnja 1606. iz Dubrovnika prvo doveo u Korčulu (*ex qua Ragusina ciuitate per predictum patrem Corciram Nigram, Curzula dictam perductus fuit die 2. Maii*),⁷² odakle su 13. svibnja iste godine zajedno stigli u Šibenik. To bi značilo da je Ivan Krstitelj Zavorović, ako je bio zarobljen u rujnu ili početkom listopada 1605., u zarobljeništvu proveo najmanje osam mjeseci. U dokumentu nije navedeno gdje je tijekom zarobljeništva boravio, no ako nakon pada Ostrogona nije zadržan u toj utvrdi, moguće je da se, prije no što je doveden u Dubrovnik, nalazio u nekom obližnjem vilajetu ili sandžaku na osmanskome teritoriju, u tamnici nekoga beglerbega u Ugarskoj ili čak u Carigradu. Činjenica da je bio pripadnik gradskoga plemstva Ivanu Krstitelju Zavoroviću u tim je okolnostima zasigurno znatno olakšala položaj, otvorivši mu mogućnost da ne bude poput običnoga roba prodan u roblje za galije, nego da za njega, kao važnijega zarobljenika, ipak bude zatražena otkupnina (*baha, fidy*), što je najčešće uključivalo isplatu novčanoga iznosa i dijela u raznim materijalnim dobrima. Međutim, kako vidimo i iz ovoga slučaja, pripadnost plemstvu nije uvijek jamčila i brzo oslobađanje iz zarobljeništva, nego je to ponajviše ovisilo o financijskim mogućnostima pojedinoga plemića i njegove obitelji, pa se znalo događati da su neki pripadnici nižega plemstva, bez dovoljno sredstava za plaćanje otkupnine, u zarobljeništvu katkad provodili mjeseci, čak i godine prije nego što su oslobođeni.⁷³ S obzirom na vrijeme koje je Ivan proveo u turskom zarobljeništvu, vrlo je izgledno da je njegovoj obitelji prvo trebalo neko vrijeme da ugovori visinu otkupnine te da potom i prikupi za to potreban novac.

Vežano uz otkup Ivana Krstitelja Zavorovića Šibenski kaptol poziva se na ispravu sastavljenu 30. travnja 1606. u Dubrovniku, koja otkriva da su u pregovorima o njegovu oslobađanju, vođenim između Dinka Zavorovića i Ivanova turskoga gospodara, posredovali Dubrovčani. Takav razvoj događaja bio je, možemo kazati, i očekivan s obzirom na to da je dubrovačka vlada u tom trenutku već gotovo

⁷² HR-BAŠ-18/1, kut. 48, *Liber diuersorum*, ff. 112v (vidi Prilog 2.).

⁷³ Ugarski su zarobljenici u prijestolnici Osmanskoga Carstva najčešće zatvarani u kulu u Galati (tur. *Galata kulesi*, lat. *turris Maris Nigri*) ili u tamošnji zatvor sv. Pavla, u Novu utvrdi (tur. *Rumeli hisari*, lat. *castellum novum; novum castrum*) na Bosporu, u zatvor Sedam kula (tur. *Jedikule*) ili u carski zatvor *Baba Cafer zindani*. Sudbina tih zarobljenika ponajviše je bila određena njihovim obiteljskim porijeklom ili vojnim činom. Pálffy, „Ransom slavery along the Ottoman-Hungarian frontier”, 43-44, 46, 55-56; Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 346.

dva stoljeća preko svojih trgovačkih i diplomatskih veza aktivno sudjelovala u pronalaženju i otkupu zarobljenika⁷⁴ te je kao takva zasigurno bila i najbolji posrednik za vođenje pregovora o otkupu Ivana Krstitelja Zavorovića iz zarobljenništva. Dubrovnik je, naime, još od srednjega vijeka bio važno središte trgovanja robljem, a osim Dubrovnika važna trgovišta robljem na istočnoj jadranskoj obali bili su Kotor i područje ušća Neretve te u manjoj mjeri Zadar, Split, Trogir i Korčula.⁷⁵ Početkom 15. stoljeća i Dubrovnik je radi zaustavljanja odljeva radne snage, poput ostalih dalmatinskih komuna, statutarnom odredbom zabranio takvu trgovinu, smatrajući da je riječ o „sramotnoj i nečovječnoj” djelatnosti.⁷⁶ Unatoč tome, kako svjedoče izvori, trgovina robljem u Dubrovniku time nije posve iskorijenjena, jer se ondje, kao i u drugim istočnojadranskim komunama, u 15. stoljeću nastavilo trgovati robovima s istoka, muslimanima i robovima kupljenim od Osmanlija, ili se pak trgovalo robljem koje je lažno predstavljano kao muslimansko ili pravoslavno, a nastavila su se osnivati i društva za trgovinu robljem. Ipak, znatan broj dubrovačkih trgovaca u to se vrijeme bavio i otkupom kršćanskih robova iz Dalmacije, nastojeći ih na taj način spasiti od nemile sudbine.⁷⁷ Kako vidimo i iz ovoga primjera s početka 17. stoljeća, otkup robova u svrhu njihova oslobađanja bila je djelatnost bitno drugačija od nedopuštene trgovine robljem⁷⁸ te je počela podrazumijevati i diplomatski angažman, u što su bili uključeni svjetovni konzuli i crkveni apostolski vikari,⁷⁹ pa su i dubrovačke vlasti tada spremno posredovale u oslobađanju zarobljenika iz uglednih dalmatinskih obitelji kakvoj je pripadao i Zavorović.

U tu je svrhu, kako stoji u svjedočenju Šibenskoga kaptola, neimenovani Turčin, gospodar Ivana Krstitelja Zavorovića, Dubrovčanima dostavio vlastoručno pismo na turskome jeziku⁸⁰ s uvjetima otkupa, kojim je od Ivanova oca Dinka za

⁷⁴ Budak, *Na dnu društvene ljestvice*, 346, 349, 351-352.

⁷⁵ Pinelli, „Od Dubrovnika do Firenze”, 67.

⁷⁶ Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 110-111. U Dubrovniku je trgovina robljem, osim ako je bila riječ o robovima za osobnu uporabu, bila zabranjena od 1416. godine. Budak, „Slavery in Renaissance Croatia”, 81.

⁷⁷ Budak, „Slavery in Renaissance Croatia”, 84; Pust, „Za otkup ubogih sužnjeva”, 331. Paola Pinelli, pozivajući se na istraživanje Mirjane Popović-Radenković, kao dokaz da trgovina robljem u Dubrovniku nije zaustavljena ni statutarnom zabranom među ostalim navodi činjenicu da je vrijednost te djelatnosti u 15. stoljeću iznosila 150-750% uložena kapitala, a prema podacima iz istraživanja Pave Živkovića ističe da trgovina slavenskim robljem u 15. stoljeću nije prestala, nego je štoviše s početkom osmanskih osvajanja postala još očitija, o čemu svjedoče brojni ugovori o kupoprodaji slavenskoga roblja sklopljeni s mletačkim trgovcima. Pinelli, „Od Dubrovnika do Firenze”, 70, 75.

⁷⁸ Bosco, „Schiavitù e conversioni religiose”, 12.

⁷⁹ Dundović, „Riscatto degli Schiavi”, 140. Od sredine 16. stoljeća na Apeninskom je poluotoku u otkupu robova sudjelovala Papinska Država i pojedine crkvene bratovštine. Manca, „Problemi aperti sul commercio”, 558; Varriale, „Redimere anime”, *passim*.

⁸⁰ U 15. i 16. stoljeću mnogi su turski paše i gusarski vođe i na mješavini latinskoga pisanim putem tražili otkup robova od europskih vlastodržaca. Zalin, „Traffici e schiavi nel Mediterraneo”, 469-470.

njegovo puštanje na slobodu tražio 300 zlatnih cekina i 10 lakata, najvjerojatnije, neke tkanine.⁸¹ Da bismo stekli barem približan dojam o opravdanosti tražene otkupnine, valja kazati nešto i o tadašnjim cijenama robova. Općenito govoreći, cijenu roba nije moguće precizno definirati, niti je ona bila fiksna, a određivala se ovisno o vrijednosti pojedinoga roba, koja je pak ovisila o raznim čimbenicima – o njegovu položaju, spolu, dobi i zdravlju, o aktualnoj količini robova na tržištu, o visini troškova prijevoza roblja,⁸² ali i o tome je li se rob prodavao ili je za njega tražena otkupnina. U slučaju kao što je ovaj Ivana Krstitelja Zavorovića, kad je bila riječ o otkupu zarobljene osobe, a time i o njezinoj razmjenskoj, a ne uporabnoj vrijednosti, koja se u pravilu uzimala u obzir za robove koji su se prodavali, cijena je formirana prema tome koliko je gospodar smatrao da mu pojedini rob vrijedi, koliko je rob sam za sebe smatrao da vrijedi i, dakako, koliko je njegova obitelj za njega bila spremna platiti. Novija istraživanja o otkupu roblja i trgovini robljem na Apeninskom poluotoku i Mediteranu iz toga perioda na temelju detaljne statističke analize opsežnoga arhivskoga gradiva donose podatke iz kojih slijedi da je za dvadesetogodišnjaka kao što je sin Dinka Zavorovića cijena bila viša nego za nekoga starijeg roba. Tako se primjerice za uporabnoga roba Ivanove dobi, veslača na galiji, u Napulju 1585. dobivalo oko 100 dukata, a za roba starijega od 60 godina, obrnuto proporcionalno njegovoj dobi, moglo se dobiti tek petnaestak dukata. S druge strane, razmjenska vrijednost robova bila je barem dvostruko veća od njihove uporabne vrijednosti, a u prosjeku je u odnosu na uporabnu bila tri puta veća.⁸³ Međutim, da je Ivan kojim slučajem bio otkupljen u Dalmaciji, iznos njegove otkupnine bio bi prema iznesenoj računici vjerojatno niži (60-150 dukata), jer se primjerice u 15. stoljeću u Dubrovniku za muškoga roba dobivalo između 30 i 50 dukata, a sredinom 17. stoljeća u Dalmaciji se za jednoga roba za galije plaćalo 20 dukata.⁸⁴ Premda je cijenu roba, kao što smo spomenuli, teško odrediti, s obzirom na dob i porijeklo Ivana Krstitelja Zavorovića, kao i na činjenicu da je za njega zahtijevana otkupnina, procjenjujemo da je 300 zlatnih cekina, koliko je za njega početkom 17. stoljeća tražio njegov turski gospodar, tada bio primjeren iznos. Iz slijeda događaja jasno je da je Dinko Zavorović odmah po svršetku pregovora između Dubrovčana i Ivanova turskoga gospodara isplatio traženi iznos otkupnine, pa je njegov sin već dva dana kasnije, 2. svibnja 1606., pušten na slobodu. Međutim, nije sve zarobljenike čekao takav povoljan ishod. Naime, mnogi su vlasnici robova, razumljivo, nastojali za njih

⁸¹ Navedeno mjesto u dokumentu je zbog oštećenja od vlage nečitko, no mjera lakat (*decemque brachiis*) upućuje na to da je najvjerojatnije bila riječ o nekoj vrijednoj tkanini koja je tom prilikom poslužila kao dio otkupnine.

⁸² Perinčić, „Prodaja roblja na Jadranu”, 114; Pinelli, „Od Dubrovnika do Firenze”, 69.

⁸³ Filioli Uranio, Sabatini, „Identità, valore, prezzo”, 679, 688-690. Procjenjuje se da je u 16. stoljeću i u trgovištima na području sjeverne Afrike (u Alžiru, Tunisu, Tripoliju i Suzi) jedan rob vrijedio 100 zlatnih škuda. Manca, „Problemi aperti sul commercio”, 566-567.

⁸⁴ Pinelli, „Od Dubrovnika do Firenze”, 69; Stošić, „Turski robovi”, 87.

postići što viši iznos otkupnine, pa je bilo i slučajeva kad zarobljenik nije pristajao na isplatu traženoga iznosa, zbog čega je, da bi ipak pristao na otkup, bio izlagan raznim oblicima mučenja. Događalo se, osim toga, da zarobljenici odbiju istaknuti iznos svoje otkupnine, pa bi ostajali neotkupljeni i kao takvi osuđeni na vječno ropstvo.⁸⁵

Bitka za utvrdu Ostrogon vođena u jesen 1605., tijekom koje je zarobljen i Ivan Krstitelj Zavorović, bila je posljednja velika vojna ofenziva osmanskih snaga uoči potpisivanja Žitvanskoga mira (11. studenog 1606.), nakon čega je duž osmansko-ugarske granice nastupio dulji period primirja, koji će potrajati sve do 1663. i početka novoga habsburško-osmanskog rata (1663. – 1664.).⁸⁶ Sklapanjem mira između Habsburgovaca i Osmanlija sukobljene su strane donijele zajedničku odluku o međusobnom vraćanju zarobljenika i njihovoj razmjeni, koja je trebala biti obavljena tako da vlasnici zarobljenika na objema stranama budu zadovoljni iznosom otkupnine, dok osobe zarobljene u vrijeme mira moraju biti oslobođene bez plaćanja.⁸⁷ Time je možda zatvoreno jedno poglavlje dugotrajnih habsburško-osmanskih sukoba, no nastavak neprijateljstava koji je uslijedio s početkom novoga habsburško-osmanskog rata mogao je samo dodatno oživjeti prateću ratnu djelatnost zarobljavanja ljudi, čije je iskorjenjivanje tada, po svemu sudeći, još uvijek bilo daleko od kraja, pa su zbog toga brojne ljudske sudbine sve do kraja 19. stoljeća bivale zapečaćene zbog odvođenja u roblje.⁸⁸

Zaključak

Na pisanje ove studije potaknula nas je ponajprije vrlo slaba istraženost ropstva na području Šibenika i šibenskoga distrikta u renesansi i ranome novom vijeku. U fokusu je istraživanja pitanje tretmana kršćanskih robova i zarobljenika iz Šibenika i šibenskoga distrikta u periodu osmanske invazije, koje smatramo vrijednim pažnje ne samo zbog njegove nedovoljne istraženosti nego i zbog toga što je ropstvo uslijed formiranja specifičnih političkih i vjerskih odnosa u vrijeme mletačko-osmanskih i habsburško-osmanskih ratova poprimilo značaj bitno drugačiji od onoga koje je na tom prostoru imalo u prethodnim povijesnim razdobljima. Ovdje smo stoga objavili dva povijesna vrela – fragment pisma napuljskoga prokuratora za siromahe iz prve polovine 16. stoljeća o zarobljenim kršćanima, osmanskim podanicima iz Šibenika i šibenskoga distrikta, dovedenima u Napulj, i svjedočenje Šibenskoga kaptola o otkupu šibenskoga plemića Ivana Krstitelja Zavorovića iz turskoga zarobljeništva 1606. godine – nastojeći ponajprije

⁸⁵ Pálffy, „Ransom slavery along the Ottoman-Hungarian frontier”, 55-56.

⁸⁶ Kontler, *Povijest Mađarske*, 172.

⁸⁷ Újváry, „A Muslim captive's vicissitudes”, 141.

⁸⁸ Pust, „Za otkup ubogih sužnjeva”, 328.

utvrditi uzuse postupanja s tim ljudima odvedenim u roblje s pograničnih područja prema Osmanskom Carstvu (iz šibenske Zagore i Ugarske). Razmatranjem spomenutih izvora u kontekstu povijesnih okolnosti i dosadašnjih historiografskih spoznaja o porobljavanju kršćana, trgovini kršćanskim robljem i otkupu kršćanskih zarobljenika u periodu osmanskih osvajanja, zaključujemo da se podaci o zarobljenim kršćanima s područja šibenskoga distrikta i otkupu šibenskoga plemića Ivana Krstitelja Zavorovića uklapaju u tadašnji obrazac postupanja s kršćanskim robovima i zarobljenicima na Jadranu i u Osmanskom Carstvu, potvrđujući naposljetku tezu (N. Budak) da odvođenje u roblje nije mogao izbjeći pripadnik nijednoga društvenog sloja, kao i to da se u 16. i početkom 17. stoljeća, unatoč zakonskim zabranama koje su bile na snazi diljem istočnojadranskih komuna, pa tako i u Šibeniku, porobljavanje ljudi i na šibenskom području održalo kao vrlo raširena djelatnost, čiji je krajnji cilj bila zarada od njihove prodaje ili otkupa. Dokument iz Biskupijskoga arhiva u Šibeniku o otkupu Ivana Krstitelja Zavorovića iz turskoga zarobljeništva uz to otkriva dosad nepoznate činjenice o njegovu životu, što smatramo važnim za bolje poznavanje povijesti šibenske plemićke obitelji Zavorović i angažmana njihovih članova u protuturskim ratovima.

PRILOZI

Prilog 1. HR-NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, fond Šibenik. *Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis*, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku”, s. f.⁸⁹

f. [1r]

Reuerende in Christo pater et domine

Essendo in questa cita de Napoli procurator de poueri, si perche cossi appertien[...] ad mio officio, si per pieta come pertiene ad Christiano, ho cercato sempre aitare con justicia li poueri Christiani che dale parti de Dalmatia depredati se conducono in questo regno, et se vendeno, et teneno per schiaui, sub falso pretextu che siano Turchi, o vaxalli de Gran Turcho, con gran periculo anchora dele anime actento che multi se lamentano che per forza sonno constrecti cossi confessare benche quando prouare se potesse non euitariano la condegna pena quelli chel' fanno et tra li altri de tali e gran numero de femine e mascoli de quessa (!) cita de Sibinico et uille de ipsa, et tra li altri le infra scripte videlicet: Caterina de et[...] de a]nni xviii, vel circa, et Clara de anni 15, vel circa, sorelle e[t] figle de Somigliano, et Helena del casale de Boinicza [et] Milicza de eta de anni 15, uel circa, figla de Rados et Pa[...] del medesimo casale, Margarita qua le e gia morta, et Magdalena de anni 17,⁹⁰ uel circa, figle de Milos et Margarita del medesimo casale, Margarita figla de Mactio et Caterina del medesimo casale. Marco de Marco et Helena dela medesima cita, del loro deuer pog[...] figlo de Paulo et de Helena, et perche tenendo se esse schiaui [le ditte femine] et proclamando in liberta forno examinat[e] et o per errore dela lingua], o per malicia deli possessori [che cosi li fece] deponere, o per forza, o per inganno hanno [vartato deli nomi del loro patri et] matri et se trouan[o] dale deposizioni deli testimonii examinati in loro [...]uo per loro libertate et similmente epistola testimonii

f. [1v]

sonno varii in li nomi deli patri et matri forsi hauendo piglato errorem de uno per unaltro come sole accadere. Per il che uedendo questa Gran Corte dela Vicaria tal perplexita e stata et sta dubia in dare sententia, finche non se ha[bito] testimoniale dali ufficiali de quessa (!) cita del uero per questi me ha parso per

⁸⁹ Kao što smo napomenuli u studiji, svezak se u katalogu vodi pod pogrešnim nazivom. Riječ je, kako smo utvrdili, o skupini kršćanskih robova prisilno odvedenih s područja šibenskoga distrikta u Napulj, gdje se smatraju Turcima.

⁹⁰ 17] 13 *cancell.*, 17 *corr.*

seruicio de Dio inuiare il presente nomine, zoe dela Rocca, marito de una parente dele parte ponere donec in quessa (!) cita ad Vostra Signoria Reuerendissima qual supplico per amor de Dio et per pieta se degni bene informa[re] et del tuto tanto de depredatione de dette femine et [del detto] Marco, quanto de loro eta et deli nomi delor patre et matre et anchora de loro cii et cie, frettelli et sorelle de ciascu-na de epistole per piu dilucidatione dela verita et del tuto farne fede autentica al examinatione, rogatione et misseri iudici de questa Gran Corte dela Vicaria. [De piu] come de quessa (!) cita, ville, casali et loci sonno stati depredati da corsari peximi Christiani molta quantita de mascoli et femine continui [fa]re anchora li nomi de alcuni che se possono sapere, et li cognomi et similmente de loro patri et matri et la eta accio con lo aiuto et [fauore] de Vostra Signoria Reuerendissima se [possano] ponere in liberta et anchora perche la parte aduersa pretende che da Scibinico [et sui casali, ville et] loci non se possono depredare genti et de cio [in insuper per procuratore ...] del signor d[eo] et per pieta et per esserno uaxillati [...]li prima sententia de Venecia. Non me occorre altro ...

Prilog. 2. HR-BAŠ-18/1, kut. 48, *Liber diuersorum*, ff. 112r-112v.

[f. 112r]

Testimonialis venerabilis capituli Sibenicensis per dominum Ioannem Baptista Zauoreo

Nos capitulum et canonici cathedralis ecclesiae Sibenicensis fidem indubiam facimus et attestamur omnibus et singulis ad quos presentes perueniunt, Ioannem Baptistam, filium domini Dominici Zauorouich, nobilem huius ciuitatis, in postrema Strigonii amissione in captiuitatem a Turcis fuisse abductum et ab eisdem per dictum dominum Dominicum, patrem suum, trecentis zech[inis aureis ...] decemque brachiis ueluti fuisse [iudicatum Ragusinis petentes occasionem] manumissionis, siue liberationis manu domini eius exarato Turcico idiomate, quem nobis per uiros fide dignos et huic muneri publice deputatos interpretari fecimus et [ut constituit] etiam ex litteris dominorum Ragusinorum [n]obis [...]

[f. 112v]

deputatorum sub die 30 Aprilis datis, a nobis inspectis. Ex qua Ragusina ciuitate per predictum patrem Corciram Nigram, Corzula dictam, perductus fuit die 2. Maii, ut uidetur est in publicis litteris illius loci comitis ipsius manu subscriptis et sigillo sancti Marci roboratis, quas etiam inspeximus et mature perpendimus, ac demum 13. eiusdem mensis Maii 1606. in ciuitatem nostram Sibenicensem delatus est ubi nunc quoque reperitur. Qui Ioannes Baptista coram nobis capitulariter

congregatis constitutus sponte sua et nullo errore ductus omni meliori et firmiori modo, instituimus suum uerum, legitimum et indubitatum generalem procuratorem et nuncium specialem ad hoc ita tamen etc. et e contra, uidelicet, illum uirum dominum Horatium Mantuam prouisionatorum absentem, tamquam presentem tribuens illi plenissimam licentiam et auctoritatem comparendi ante sacram caesaream maiestatem serenissimos Mathiam et Maximilianum archiduces Austriae, seu illorum uices gerentes et eos representantes, ac etiam quascunque vniuersitates et nomine suo petendi et exigendi debita sibi stipendia in militia Hungarica sub imperio domini colonelli illustrissimi viri Ostam in cohorte domini ducis Smidt et etiam sub imperio illustrissimi comitis Salmensis et ductu predicti domini Horatii Mantuae, et illa stipendia nomine suo recipiendi et recceptarum (!) pecuniarum testimoniale prescribendo eodem modo et auctoritate quo et qua ipse, si presens esset, fecisset, cum auctoritate quoque loco sui substituendi unum uel plures procuratores cum simili uel limitate, facultate firmo ta[m] hoc procuratorio mandato manente. Quae omnia sibi grata, rata, futura et habenda promisit sub obligatione omnium bonorum suorum presentium et futurorum presentibus presbitero Marco Gradinouich et clerico Antonio Stanicich sacristis et curiae episcopalis Sibenici nuncii[s], iuratis testibus ad premissa in procuratorio mandato contenta habitis ac specialiter rogatis. In quorum fidem has presentes m[anu] cancellarii nostri describenda curauimus, sigilloque nostro solito et antiquo muniri mandauimus.

Datum Sibenici in cathedrali nostra Sancti Iacobi die X. Februarii 1607.

Locus sigilli

Cancellarius curiae episcopalis Sibenici, ut supra.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Biskupijski arhiv Šibenik – fond 18/1 – Šibenska biskupija. Biskupska kurija (HR-BAŠ-18/1).

Hrvatska – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb – Zbirka rukopisa i starih knjiga – fond Šibenik. Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis, sign. R-3931/4, „Pismo o zarobljenim kršćanima iz Turske, koji se tretiraju kao robovi u Šibeniku” [bez datacije, nepotpuno] (HR-NSK).

Objavljeni izvori i literatura

Ágoston, Gábor. „Defending and administering the frontier: The case of Ottoman Hungary”. U: *The Ottoman world*, uredila Christine Woodhead, 235-251. London; New York: Routledge, 2011.

Archivio di stato di Napoli. Guida generale degli archivi di Stato italiani, sv. 3, uredile Amelia Gentile i Jolanda Donsì Gentile. Roma: Editrice Felice Le Monnier, 1986.

Bagi, Zoltán Péter. „The life of soldiers during the Long Turkish War (1593-1606)”. *The Hungarian Historical Review. Cultures of Christian-Islamic Wars in Europe (1450-1800)* 4 (2015): 384-417.

Bagi, Zoltán. „The organization of the imperial army in the Fifteen Years War”. *Chronica* 15 (2017): 168-180.

Bono, Salvatore. „Schiavi in Italia: Maghrebini, Neri, Slavi, Ebrei e altri (secc. XVI-XIX)”. *Mediterranea. Ricerche storiche* VII (2010), br. 19: 235-252.

Bono, Salvatore. „Schiavi europei e musulmani (sec. XVI-XIX)”. *Oriente moderno. Nuova serie* 91 (2011), br. 2: v-xx.

Börekcü, Günhan. „A contribution to the military revolution debate: The Janissaries use of volley fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the problem of origins”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59 (2006), br. 4: 407-438.

Bosco, Michele. „Schiavitù e conversioni religiose nel Mediterraneo moderno: Un bilancio storiografico”. *Daedalus online* 5 (2014): 9-36.

Budak, Neven. „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj”. *Historijski zbornik* XXXVII (1984), br. 1: 105-138.

Budak, Neven. „Slavery in Renaissance Croatia: Reality and fiction”. U: *Mediterranean slavery revisited (500-1800)*, uredili Stefan Hanss i Juliane Schiel, 75-96. Zürich: Chronos Verlag, 2014.

Budak, Neven. *Na dnu društvene ljestvice. Robovi i služinčad na istočnoj jadranskoj obali*. Zagreb: Leykam international, 2021.

Buzov, Snježana. „Vlaško pitanje i osmanlijski izvori”. *Povijesni prilozi* 11 (1992): 41-58.

Commissiones et relationes Venetae, svezak II (1525-1553). *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 8, priredio Šime Ljubić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1877.

Commissiones et relationes Venetae, svezak III (1553-1571). *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 11, priredio Šime Ljubić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880.

Consuetudines Neapolitanae una cum novis additionibus. Venetiis: Apud Petrum Dusinellum, sumptibus Nicolai de Bottis, 1588.

Čremošnik, Gregor. „Izvori za istoriju roblja i servicijalnih odnosa u našim zemljama srednjega vijeka”. *Istorisko-pravni zbornik* I (1949), br. 1: 148-159.

Dundović, Zdenko. „Pokršteni Turci u Zadru u 17. stoljeću prema maticama krštenih katedralne župe sv. Stošije”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 59 (2017): 191-221.

Dundović, Zdenko. „Riscatto degli Schiavi – uloga nadbiskupa Vicka Zmajevića u otkupu kršćanskoga roblja nakon Drugoga morejskog rata (1714.-1718.)”. *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 54: 137-181.

Dursteler, Eric R. „Habsburgs, Ottomans and Venetians on the frontiers of Dalmatia: The capture of Clissa in 1596”. U: *The Habsburg Mediterranean 1500-1800*, uredili Stefan Hanss i Dorothea McEwan, 61-77. Vienna: Austrian Academy of Sciences, 2021.

Filioli Uranio, Fabrizio; **Sabatini**, Gaetano. „Identità, valore, prezzo: Nuove proposte di analisi e comparazione sul mercato degli schiavi a Napoli in età moderna”. *Mediterranea. Ricerche storiche* XIV (2017), br. 41: 677-694.

Grgin, Borislav. „Ottoman influences on Croatia in the second half of the fifteenth century”. *Povijesni prilozi* 21 (2002), br. 23: 87-90.

Juran, Kristijan. „Dospeljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću”. *Povijesni prilozi* 33 (2014), br. 46: 129-158.

Juran, Kristijan. „Morlaci u Šibeniku između Ciparskoga i Kandijskog rata (1570. – 1645.)”. *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 163-208.

Karbić, Damir. „Društvo”. U: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, svezak I, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 123-132. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika. Priredio i preveo Zlatko Herkov. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982.

Kontler, László. *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Marina Sanuda odnošaju skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom”. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 8 (1865): 1-256.

Kurelac, Iva. *Dinko Zavorović. Šibenski humanist i povjesničar*. Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić”, 2008.

Kurelac, Iva. „Oporuka Fausta Vrančića iz ostavštine plemićke obitelji Draganić-Vrančić u Državnom arhivu u Rijeci”. *Croatica Christiana periodica* 37 (2013), br. 71: 41-67.

Kurelac, Iva. „Dominicus Zavoreus”. U: *Christian-Muslim relations. A bibliographical history*, svezak 10: *Ottoman and Safavid empires (1600-1700)*, 113-118. Leiden; Boston: Brill, 2017.

Kursar, Vjeran. „Ottoman incursions in the Adriatic sea and their reflections in culture and architecture of Dalmatia (15th-17th centuries): Examples of Šibenik and Hvar”. U: *2. Turgut Reis ve Turk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013). 2nd Internationalsymposium of Turgut Reis and Turkish maritime history (1-4 November 2013)*, svezak 1, uredio Cihan Yemişçi, 376-400. Bodrum: Halikarnas Matbaacılık, 2015.

Kužić, Krešimir. „Povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora u razdoblju 1463.-1718.” U: *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleda župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti*, uredio Ante Gulin, 167-181. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2005.

Kužić, Krešimir. „Odvođenje robova iz šibenske okolice početkom 16. stoljeća”. *Juraj: godišnjak Društva za očuvanje šibenske baštine Juraj Dalmatinac* 9 (2011): 22-27.

Manca, Ciro. „Problemi aperti sul commercio e sul riscatto degli schiavi cristiani nel Mediterraneo dopo Lepanto”. *Africa. Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente* 29 (1974), br. 4: 549-572.

Močanin, Nenad. „Hrvatska i Osmansko Carstvo”. U: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, svezak II: *Srednji vijek i renesansa (XIII-XVI. stoljeće)*, uredio Eduard Hercigonja, 63-82. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, svezak X: *Statut i reformacije grada Trogira*. Priredio Ivan Strohal. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1915.

Novak, Grga. „Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412-1797. godine”. U: *Šibenik. Spomen zbornik o 900. obljetnici*, uredio Slavo Grubišić, 135-288. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976.

Pálffy, Géza. „Ransom slavery along the Ottoman-Hungarian frontier in the sixteenth and seventeenth centuries”. U: *The Ottoman Empire and its heritage. Politics, society and economy*, svezak 37, uredili Suraiya Faroqhi i Halil Inalcik, *Ransom slavery along the Ottoman borders. (Early fifteenth-early eighteenth centuries)*, uredili Géza Dávid i Pál Fodor, 35-83. Leiden; Boston: Brill, 2007.

Pálffy, Géza. „Scorched-earth tactics in Ottoman Hungary: On a controversy in military theory and practice on the Habsburg-Ottoman frontier”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 61 (2008), br. 1-2: 181-200.

Panero, Francesco. „Schiavitù, servitù, servaggio e libera dipendenza: Prime considerazioni per una storia dei rapporti di subordinazione nell'Italia medievale”. *Quaderni storici. Nuova serie* 24 (1989), br. 71 (2): 373-403.

Panero, Francesco. „La servitù tra Francia e Italia nei secoli IX-XIV: Un problema di storia comparata”. *Studi Storici* 32 (1991), br. 4: 799-836.

Pedani, Maria Pia. „Venetian slaves in the Ottoman Empire in the early modern period”. U: *Mediterranean slavery revisited (500-1800)*, uredili Stefan Hanss i Juliane Schiel, 309-323. Zürich: Chronos Verlag, 2014.

Pellizza, Andrea. *Riammessi a respirare l'aria tranquilla. Venezia e il riscatto degli schiavi in Età moderna*. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2013.

Perinčić, Tea. „Prodaja roblja na Jadranu u 17. stoljeću”. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 1 (2013): 109-120.

Pinelli, Paola. „Od Dubrovnika do Firenze: Bilješke o novačenju posluge u 15. stoljeću”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 46 (2008): 65-80.

Pust, Klemen. „‘Za odkup ubogih sužnjev, naših podanikov’: Reševanje Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva na območju rzhodnega Jadrana v 16. stoletju”. *Zgodovinski časopis* 64 (2010), br. 3-4: 326-358.

Pust, Klemen. „Le genti della citta, delle isole e del contado, le quale al tutto volevano partirsi: Migrations from the Venetian to the Ottoman territory and conversions of Venetian subjects to Islam in the Eastern Adriatic in the Sixteenth century”. *Povijesni prilozi* 30 (2011), br. 40: 121-159.

„robovlasništvo”. U: *Hrvatska opća enciklopedija*, svezak 9, 384-385. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007.

Rothman, E. Nathalie. „Runaway slaves in early modern Venice”. *Quaderni storici. Nuova serie* 47 (2012), br. 140 (2): 425-441.

Sanudo, Marin. *I Diarii di Marino Sanuto XXIX*. Venezia: Fratelli Visentini tipografi editori, 1890.

Sarti, Raffaella. „Bolognesi schiavi dei ‘Turchi’ e schiavi ‘Turchi’ a Bologna tra Cinque e Settecento: Alterità etnico-religiosa e riduzione in schiavitù”. *Quaderni storici. Nuova serie* 36 (2001), br. 107 (2): 437-473.

Seng, Yvonne J. „Fugitives and factotums: Slaves in early sixteenth-century Istanbul”. *Journal of the economic and social history of the Orient* 39 (1996), br. 2: 136-169.

Slukan Altić, Mirela. „Šibenik i njegov teritorij na osmanskoj plovidbenoj karti iz 1521. godine”. *Godišnjak Titius* 3 (2010), br. 3: 93-107.

Stephan, Jonas. „Fürsten warden: Die Familie zu Salm in 17. Jahrhundert”. Magisterij struke, Westfälischen Wilhelms-Universität Munster, 2014.

Stošić, Krsto. „Turski robovi iz XVII. vijeka u Šibeniku”. *Bogoslovska smotra* XXIV (1936), br. 1: 87-101.

Šanjek, Franjo. „‘Krstjani’ crkve bosanske”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32-33 (1999-2000), br. 1: 423-429.

Šižgorić, Juraj Šibenčanin. *Elegije i pjesme*. Preveo Nikola Šop, priredio Veljko Gortan. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1966.

Šupuk, Ante. „Sitniji prilozi biografiji prvog hrvatskog historiografa”. *Zadarska revija* 17 (1968), br. 2: 149-152.

Tenšek, Tomislav Zdenko. „Krstjani i trgovina robljem na Sredozemlju između 13. i 15. stoljeća”. U: *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, uredio Franjo Šanjek, 309-334. Sarajevo; Zagreb: Institut za istoriju u Sarajevu; Hrvatski institut za povijest, 2005.

Tóth, Sándor László. „Strigonium receptum: (Esztergom 1595. évi visszafoglalása)”. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 124 (2006): 63-76.

Újváry, Zsuzsanna J. „A Muslim captive’s vicissitudes in Ottoman Hungary (mid-Seventeenth century)”. U: *The Ottoman Empire and its heritage. Politics, society and economy*, svezak 37, uredili Suraiya Faroqhi i Halil Inalcik, *Ransom slavery along the Ottoman borders. (Early fifteenth-early eighteenth centuries)*, uredili Géza Dávid i Pál Fodor, 141-167. Leiden; Boston: Brill, 2007.

Varriale, Gennaro. „Tra il Mediterraneo e il fonte battesimale: Musulmani a Napoli nel XVI secolo”. *Revista de historia moderna* 31 (2013): 91-108.

Varriale, Gennaro. „Redimere anime: La Santa Casa della Redenzione dei cattivi a Napoli, 1548-1599”. *I Tatti studies in the Italian Renaissance* 18 (2015), br. 1: 233-259.

Zalin, Giovanni. „Traffici e schiavi nel Mediterraneo tra Cinque e Seicento”. *Archivio Storico Italiano* 141 (1983), br. 3 (517): 463-476.

Zappullo Napolitano, Michele. *Historie di quattro principali città del mondo, Gerusalemme, Roma, Napoli e Venetia*. Vicenza: Appresso Giorgio Greco, 1603.

Iva Kurelac*

Christian Slaves from Šibenik in Naples and the Redemption of Šibenik's Nobleman Iohannes Baptista Zavoreus from Turkish Captivity: New Insights on Enslavement in the Adriatic and Hungary during the 16th and 17th Centuries

Summary

Starting from the insufficient scholarly research of enslavement and slavery in Šibenik and its district during the Renaissance and the early modern period, which coincided with intense Ottoman incursions, this article analyses and presents two historical sources from the first half of the 16th and the beginning of the 17th century. These sources offer first-hand testimonies regarding the fate of individuals who were enslaved and taken from the border areas to the Ottoman Empire, specifically from the Šibenik Hinterland and Hungary. The first document (National University Library, Zagreb, Collection of Manuscripts and Old Books, shelf mark: R-3931/4, Šibenik. Documenta ad illustrandam historiam civitatis Sibenicensis) focuses on a group of Christian slaves (Morlacs) from Šibenik and the part of its district under Ottoman administration, who were forcefully taken to Naples, probably in the first half of the 16th century, where they were considered Turks. The second source (Šibenik Diocesan Archive, Šibenik, 18/1: Šibenik Diocese, Diocesan Curia, vol. 48, *Liber diuersorum*) presents the testimony of the Šibenik Chapter concerning the redemption of Šibenik's nobleman Iohannes Baptista Zavoreus, the son of Šibenik's humanist and historian Dominicus Zavoreus (ca. 1540-1608), from Turkish captivity in 1606. He had been captured while involved in the Hungarian military forces defending Esztergom against Ottoman attacks in 1605. Both sources are contextualized within the historical circumstances of their creation and then examined in the broader scholarly knowledge of enslavement in the Adriatic and Hungary during the Renaissance and early modern period. The research aims to determine the extent to which the fate of slaves and captives from the Šibenik area aligns with the general treatment of slaves and prisoners during that time. The findings confirm the hypothesis put forth by N. Budak that individuals from all social classes were at risk of being captured and that despite legal prohibitions in the Eastern Adriatic communes, including Šibenik, enslavement remained a widespread activity aimed at profiting from the sale or purchase of enslaved individuals. The document from the Šibenik Diocesan Archive about the redemption of Iohannes Baptista Zavoreus from Turkish captivity also reveals previously unknown facts about his life, contributing to a better understanding of the history of the Šibenik noble family Zavoreus and their involvement in anti-Turkish wars.

Keywords: Šibenik, Naples, Esztergom, Ottomans, Venetians, slaves, captives, Christians, Iohannes Baptista Zavoreus, Dominicus Zavoreus, Morlacs, Fifteen Years' War

* Iva Kurelac, The Historical Sciences Division, Institute for Historical and Social Sciences in Zagreb, Croatian Academy of Sciences and Arts, Opatička 18, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: ikurelac@hazu.hr